
ЗІ ЩИТОМ
або
НА ЩИТІ
ПРАВДА ПРО ВІЙНУ
СЕРГІЙ КРИВОНОС
Брайт Букс

ПРАВДА ПРО ВІЙНУ

Уперше в новій історії України книжку написав бойовий генерал – спецпризначенець, представник елітних військ – Сил спеціальних операцій, винятковий професіонал. Один із небагатьох військових, хто публічно попереджав про небезпеку російського вторгнення та необхідність належним чином готувати націю до широкомасштабної війни.

З позиції державного менеджера Сергій Кривонос розробив не лише дієвий механізм формування та розвитку сучасної територіальної оборони, а й спеціальну програму «П'ять кроків», що передбачала глобальну підготовку суспільства до системного опору великій сусідній країні.

У книжці автор розповідає власну історію й ділиться маловідомими фактами й деталями подій, безпосереднім учасником яких він був. Його двічі виштовхували в політику. Перший раз, коли лишили можливості професійної самореалізації – розвитку створених ним Сил спеціальних операцій. Другий – коли за виконання громадянського обов'язку із захисту Києва, зокрема однієї з найбільш небезпечних і вразливих ділянок столиці – міжнародного аеропорту «Київ-Жуляни», – замість подяки завели карну справу.

На тлі системного аналізу й дуже холодних, тверезих оцінок генерал Кривонос пропонує конкретні формули – з розвитку національного війська та оборонної промисловості, з формування й підготовки національного спротиву ворогу, з формування влади, яка служитиме народові.

Книжка буде цікава як для підготовленого військового фахівця, так і для пересічного громадянина, який хоче знати більше правди про цю війну – від її НЕпідготовки до погляду в майбутнє – після Перемоги.

ISBN 978-617-7766-71-0
9 786177 766710 >
Брайт ✷ Букс
www.brightbooks.ua
Купуйте наші книжки онлайн!

СЕРГІЙ КРИВОНОС

ЗІ ЩИТОМ або НА ЩИТІ

ПРАВДА ПРО ВІЙНУ

Київ
Брайт Букс
2024

УДК 35.161.2(477)-355+327
К82

СЕРГІЙ КРИВОНОС

К82 Зі щитом або на щиті. Правда про війну. К. : Брайт Букс, 2024. 366 с.

ISBN 978-617-7766-71-0

Книжка Сергія Кривоноса, бойового генерала, спецпризначенця, людини, яка створювала в Україні Сили спеціальних операцій і безпосередньо брала участь у воєнних діях, — спроба проаналізувати перші два роки війни й час, що їй передував. Автор відверто й безкомпромісно сміливо піднімає гострі питання про жорсткі уроки, яких навчає Україну війна. Дає власну оцінку подіям і рішенням можновладців. Указує ймовірні шляхи розв'язання найболючіших проблем, з якими стикнулася країна через російське вторгнення. Ділиться досвідом і розповідає власну історію.

Книжка буде цікава як для підготовленого військового фахівця, так і для пересічного громадянина, який хоче знати більше правди про війну Росії проти України: від її НЕпідготовки до погляду в майбутнє — після Перемоги, в яку автор беззастережно вірить.

УДК 821.161.2(477)-355+327

Публіцистичне видання

Сергій **Кривонос**
Зі щитом або на щиті. Правда про війну

Фото на обкладинці *А. Шевельов*
Дизайн обкладинки *В. Карасьов*

Формат 70х100/16. Ум. друк. арк. 18,5. Додат. наклад 2500 прим.
Замовлення №24-124

ТОВ «Брайт Букс»
А/с 89, 02002 Київ, Україна
www.brightbooks.ua
Свідоцтво ДК №6492 від 20.11.2018

Надруковано в ТОВ «Друкарня "Бізнесполіграф"»
Буд. 8, вул. Віскозна, 02094 Київ, Україна
Свідоцтво ДК №2715 від 07.12.2006

Ця книжка не може бути використана повністю або частково
в будь-якому вигляді без письмової згоди автора та видавництва.
Видавництво залишає за собою право не поділяти думки й погляди автора.

ISBN 978-617-7766-71-0

© С. Кривонос, 2024
© Брайт Букс, 2024

Присвячую моїм батькам,
які дали мені життя,
а також моїм учителям,
які віддали мені частку своїх знань
на різних етапах мого цікавого життя

ЗМІСТ

Замість вступу,
або Чому я хочу змін для української держави 7

ЧАСТИНА ПЕРША
Як українці сприяли путінському
вторгненню та як зруйнували його плани 29

Розділ перший. Війна як спосіб цементування нації 31
Нотатки до власного становлення 32
Війна. Болючі трансформації 43
Краматорський аеродром, Або сорок сім днів
у облозі ворога 50
Суперечливі перехрестя першого року війни 59
Сили спеціальних операцій. Важкий шлях до мети 72

Розділ другий. Перша хода в політику 85
Жага змін 89
Бачення оновленої армії 93

Розділ третій. Український Радбез.
Сила та слабкість державного менеджменту 97
Наша віра оптимістична 99
Наш досвід поки песимістичний 104

Розділ четвертий. Загадкова міць великої нації 115
Вибивання пихи з нового Гітлера 116
Як ми вчилися воювати 125
Кадрові віражі Зеленського 129
Аеропорт «Київ» 135
Біль, кров і перші успіхи 140
Підготовка резерву як забезпечення вдалої оборони 147

Розділ п'ятий. Фортеця Бахмут 161
Позиції сторін у другій половині 2022 року 163
Як Бахмут став центральним місцем війни 172
Психологічне значення Бахмута 176

ЧАСТИНА ДРУГА
Як Україні гарантовано захиститися від ядерного ворога 195

Розділ перший. З чого починається оборонний потенціал держави 197
Крокування до національної ідеї 199
Складники сучасного оборонного потенціалу 209

Розділ другий. Нове народження армії. Створення інституту стримування 227
Загартування війська війною 228
До нової моделі ЗСУ 236

Розділ третій. Загартування вітчизняної зброї 257
Нова зброя нових часів 259
Як «підняти» ОПК і зробити ставки на вітчизняну зброю 274

Розділ четвертий. Облаштування України під час війни 307
2023 рік. Quo vadis, війно? 308
Уроки українського наступу 320

Епілог 341

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ, АБО ЧОМУ Я ХОЧУ ЗМІН ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Україна — дивовижна країна. Має неймовірний потенціал: унікальних людей, мотивованих до видатних досягнень; колоритні традиції, в яких сила поєднана із кмітливістю; багаті природні ресурси та ще чимало всього хорошого.

Однак із нацією і державністю протягом століть відбувалися дивні, часом суперечливі речі. Подеколи це видається шлейфом якоїсь вищої несправедливості, іноді має вигляд незрозумілої зачарованості. Якщо казати про близьке й зрозуміле мені як професійному військовому, то ось кілька ілюстрацій, які особисто мене бентежать. Українці вміють створювати та виробляти потужні ракети й танки, але не забезпечили ними свою армію — навіть уже під час війни у 2014—2021 роках. На території України ніколи не виробляли легкоброньованих машин, бронетранспортерів, проте українці таки створили їх, до того ж дуже конкурентоспроможні на світовому ринку озброєнь. Але знову-таки дива: сили оборони держави не забезпечені легкою броньованою технікою, а, приміром, ліцензію на БМ «Дозор» узагалі продали полякам, щоб… потім купувати в них ці машини. Українці здатні розробляти й

виробляти навіть ЗРК, розвідувальні й ударні безпілотники, авіаційні, наземні й морські дрони-кілери, навіть електромагнітну зброю, одначе теж щось завадило…

Події 2023 року взагалі шокують: ВПС Непалу замовили в Польщі транспортні літаки M28 *Skytruck*, але польський легкий транспортний літак M28 *Block* 05 — це модернізований Ан-28, що був розроблений у Києві, а з 1982 року його випускали в Польщі за ліцензією ОКБ «Антонов». А от наш ДП «Антонов» з 2015 року (з моменту підпорядкування «Укроборонпрому») не випустив жодного літака, проте разом із ДержККБ «Луч» і спецекспортерами утримував, тобто фінансово забезпечував красиве й безтурботне життя менеджменту «Укроборонпрому». До речі, із зарплатами, які інколи перевищували мільйон гривень. Загалом, варто нагадати, що «Укроборонпром» був створений агентами Кремля — для спрощення механізмів збагачення владної верхівки й повного та оперативного контролю українських військових технологій. Багато хто пам'ятає, як російський агент Саламатін після керівництва концерном пішов у міністри оборони й системно щотижня викликав на доповідь щодо розробки ракетного комплексу «Нептун» генерального конструктора ДержККБ «Луч» Олега Коростельова.

Однак ця штучна надбудова, яка відверто паразитувала та імітувала діяльність, існує й дотепер — за президентів Порошенка й Зеленського. Очільників держави та їхнє найближче оточення, яке опікувалося «оборонкою», це цілком влаштовувало. Як таке сталося і кому це вигідно?! Точно не українському народу й вітчизняній армії! Ми пишаємося унікальними ресурсами, зокрема компонентами для титанової галузі, але націоналізувати підприємства, що належали російським бізнесменам із найближчого оточення кривавого кремлівського диктатора — Чемезову й Шелкову — спромоглися лише наприкінці дев'ятого року російської війни, напередодні річниці вже широкомасштабного вторгнення в Україну. А серед них оптовий виробник труб ТОВ «ВСМПО Титан», яке забезпечує РФ світову монополію на титан… Українці — чудові й кмітливі вояки, високопрофесійні спецпризначенці. А от не зробили очевидного — вчасно не сформували й не розбудовували систему територіальної оборони. З цієї причини, коли в наш

дім прийшов лютий підступний ворог, щоб його зупинити, люди з військовим досвідом самі стали до бою, майже стихійно самоорганізувалися та зрештою приєдналися до Збройних сил.

Така національна дуалістичність — здатність людей до самопожертви й подвигу, і неспроможність обраних служити народові при владі на прості й очевидні дії. Саме тому наведені факти я вважаю лише хибним уявленням про змову відьом — ідеться радше про нашу недбалість і несистемність у забезпеченні гідного життя. Передусім щодо вибору можновладців і налагодження конструктивних взаємин між народом та владою.

Звісно, існують різноманітні обґрунтування українських негараздів. Приміром, відомий американський учений Самуель Гантінгтон стверджував, що посеред України проходить один із «цивілізаційних розломів», через те її народ періодично лихоманить. Можливо, тут і є якісь впливи, але це точно не карма! Причина в нас самих! Та ж таки Польща після розпаду радянської системи й руйнування московського гніту жодної миті не вагалася щодо напряму розвитку та обрання цінностей. Спромоглася отримати велетенські західні (передусім американські) інвестиції і забезпечити надійний захист від пострадянських зазіхань. У той час коли Київ здійснював ядерне роззброєння, Варшава вже закуповувала 48 американських хоч і вживаних, але *F-16*.

Ті перші кроки забезпечили Польщі й отримання західних технологій та передової зброї, і неабиякий розвиток оборонної промисловості, до речі, із натівськими замовленнями, і відчутне посилення армії, оборонного потенціалу. Так, Варшава витрачала й далі витрачає значні кошти, але це ж безпека. Серед іншого, купує американські танки *Abrams*, РСЗВ *HIMARS*, новітні винищувачі *F-35*, системи ПРО *Patriot*. Тоді, як Україна з її потужним ОПК не зуміла створити жодного спільного підприємства, Польща почала масово локалізувати виробництва найпотужніших озброєнь, зокрема РСЗВ *HIMARS* та ПТРК *Javelin*. У 2023 році, коли Польща оголосила про витрати на національну оборону в 4 % ВВП — найбільші витрати в усьому Альянсі, — впливове видання *POLITICO* у своїй статті про те, як Польща безпрецедентно нарощує військову міць, справедливо назвало її новою військовою супердержавою (*superpower*) Європи. Зростання Польщі — наочний урок для Укра-

їни, бо Україна мала значно більші геополітичні перспективи, але не зреалізувала їх. І ось нині з'явився шанс!

Справді, вдале геостратегічне розташування України спонукало до суперництва й змагання за неї. Підкуп, шантаж, обіцянки важелів впливу — такими були традиційні козирі Москви, але ментальність українців усе ж була на боці західних цінностей, і це підтвердила історія. Навіть Голодомор і депортації не допомогли Москві в системній роботі з підкорення українців і знищення еліти нації. Хоча, безумовно, людський фактор використовувався сповна й нерідко досягав певних результатів. Київ то оголошував про євроатлантичну інтеграцію (як у травні 2002 року), то вилучав цей пункт із доктрини (як у 2004-му), а далі ще гірше — скидалося на те, що в керманичів одна нога у кризі, а друга — у полум'ї. І ретроспектива української новітньої історії свідчить: цивілізаційний вибір народу заважали зробити саме обрані ним очільники.

Перший президент Леонід Кравчук був просто партійним функціонером радянського штибу, який майстерно пристосувався до нових часів. Звісно, випещений солідний представник комуністичної номенклатури мав виграшний вигляд на тлі виснажених дисидентів, з яких десятки років знущалась радянська репресивна машина. Але добре, що Кравчук затримався на лаві керманичів недовго — йому більше пасувала роль ідеолога, адже вона не передбачає відповідальності. Він почав заганяти економіку в глухий кут, на щастя, не встиг. Україна запам'ятає його «світлий образ» — передусім за один-єдиний історичний крок: саме він підписав Біловезьку угоду про припинення існування СРСР.

Другий очільник держави — Леонід Кучма — забезпечив Україні чимало, можливо, навіть, найбільше бід і оце криваве лихо у вигляді російської війни на знищення нації. Саме Кучма замість зміцнення оборонного потенціалу (а він же був ракетником, знався на обороні!) «породив» у 2002 році кремлівських агентів впливу — Януковича й Медведчука, і цим створив для Кремля умови для безкровного захоплення України. Однак Кучма і його московський візаві не врахували потужного голосу народу, сили нації. Такі ганебні епізоди часів Кучми, як народження та закріплення у владі вітчизняного олігархату й безкінечного ланцюга корупції (не кажучи вже про гидку розправу над журналістом Георгієм Гон-

гадзе) взагалі не згадуватимемо, оскільки варто зосередитися на безпеці та обороні — без них важко мріяти про добробут і перемогу демократичних цінностей.

Далі змінити українську реальність узявся Віктор Ющенко — герой начебто загалом позитивний, але невдалий, занадто слабкий і недолугий як лідер нації. На жаль, бо наміри його, якщо відкинути низку особистих недоліків, були спрямовані на розвиток державності. Однак результат вийшов протилежний — кредит довіри з боку Заходу та українського народу був швидко вичерпаний, зокрема внаслідок системної слабкості київської влади в західних столицях радше прислуховувалися до шантажу Москви, ніж до прагнення Києва. Здається, першу й найжирнішу крапку на отриманні Україною ПДЧ — Плану дій щодо членства в НАТО, — поставив тодішній посол США в РФ Вільям Бернс, якого вже президент США Байден у березні 2021 року призначив директором ЦРУ.

На роззброєну слабку Україну з її корумпованою владою просто махнули рукою. Бо висновки Бернса були до вподоби європейським лідерам, які дуже не хотіли сваритися із Путіним, тим паче що Москва поступово збільшувала замовлення всім впливовим країнам Заходу. Від 2002 року, коли Москва додала до своєї програми регіональний пасажирський літак *Sukhoi Superjet 100* (де майже 90 % іноземних складників) компанії *Boeing* і *Snecma* до замовлень і мільярдних контрактів на кшталт будівництва вертольотоносців «Містраль» у 2011 році, відстань не дуже велика. Але достатня, щоб на Заході зрозуміли: із РФ може бути вдалий бізнес, який змусить проковтнути й заяви Путіна про територіальні претензії до України під час Будапештського саміту НАТО, і російську війну в Грузії…

Віктор Янукович був не просто агентом Кремля, а й слухняним васалом, який у необхідну Путіну мить помножив на нуль усе майбутнє держави Україна й зганьбив націю. Здається, немає сенсу навіть деталізувати — це ганебне тавро на історії держави, яке, до речі, з'явилося за мовчазної згоди самих українців.

Петро Порошенко мав унікальний шанс місії. Це могла бути реалізація держави й самореалізація його як лідера нації — для цього був досвід, ресурси, довіра, повага… Усе було. Проте він проміняв місію на прибутки й атрибути красивого життя. До його часів ми

ще неодноразово повернемося, але про самого п'ятого президента достатньо.

Нарешті, Володимир Зеленський. Багатогранна людина, яка, здається, з приходом до влади мала щирий намір позбутися негативного шлейфу України. Держава й державність для нього точно не порожній звук, а війна стала моментом трансформації особистості. Сьогодні багато хто каже: як Верховний Головнокомандувач Зеленський відбувся. Можливо, я не заперечую. Як не можу не погодитися і з тим, що на міжнародній арені він викликав щирі симпатії, у 2022 році була зафіксована не лише сенсаційна увага до України, а й фантастичні рішення щодо військово-технічної підтримки. Україна отримала зброю, яка дала змогу їй вистояти. Були й досі є ознаки того, що Україна може отримати зброю, за допомогою якої вдасться перемогти ворожу Росію — тобто здійснити повну деокупацію та належним чином забезпечити протистояння на наступне десятиліття. Таке досягнення, я вважаю, слід ділити 50 на 50 між українським народом і владою. Вистояв навалу народ, який згуртувався навколо єдиної для всіх мети — вибити лютого ворога із власного дому під назвою Україна. Влада підхопила цей емоційний і щирий порив…

Це план-мінімум, бо злодії в Москві у 2022 та 2023 роках здійснили так багато жахливих злочинів, що РФ мала би бути роззброєна й технологічно обмежена. Російська верхівка гідна того, щоби постати перед міжнародним трибуналом, як колись злодії нацистської Німеччини. Злочинний режим має впасти. Це — план-максимум, недосяжний і фантастичний наприкінці 2023 року. Однак здійсненний — у разі, якщо світ виявиться здатним об'єднатися проти зла заради майбутнього людства.

Однак чому ж тоді я хочу змін для держави Україна? Спробую пояснити послідовно й аргументовано, аналізуючи ситуацію навколо національного державотворення крізь призму безпекових питань.

У державі спокійно існує низка факторів, не прийнятних для мене й багатьох людей, що прагнуть справедливості й однакових для усіх прав, обов'язків і законів.

Передусім, чинна влада, як і раніше, від Кравчука до Порошенка, маніпулює народом, іноді зухвало й неприховано.

Розпочну з показового прикладу — розробленої мною у 2019 році програми «П'ять кроків», ухваленої президентом Порошенком у вигляді указу, але потім замороженої вже владою Зеленського. Програма, окрім патріотичного виховання молоді, передбачала підвищення спроможності суспільства протистояти ворожій пропаганді й підготовку населення до війни. Ми планували запровадити в навчальних закладах відповідне навчання, зокрема щодо розпізнання та протидії інформаційно-психологічним операціям ворожої Росії. Але нашій владі простіше мати справу з народом, який будь-яку інформацію сприйматиме «за щире золото» — так можна нав'язувати будь-який порядок денний, звісно, красиво запакований під цукерочку й артистично запропонований.

Наступне питання — кадрове забезпечення влади й призначення. Звісно, команда Зеленського тут не винайшла велосипед; на жаль, це давня традиція зі шлейфом із перших років незалежності. Як от у попередників: чого лишень варта зміна законодавства задля призначення генпрокурором Юрія Луценка? Але ми ж кажемо, що рухаємося вперед, стрімко реформуємо й удосконалюємо державу. У «турборежимі». А в цьому аспекті змін практично немає, та ще й додалося руйнування академії з підготовки кадрів при Президенті України. То чому тоді дивуватися, що шлюбні фотографи отримують державні посади, а сексологиня без освіти призначається на важливу дипломатичну роботу послом до іноземної держави?!

Та що там сексологиня, Зеленський, оминаючи закон про люстрацію, призначив головою Комітету з питань розвідки при Президентові України Руслана Демченка, колишнього заступника міністра закордонних справ часів Януковича й співавтора жахливих для України «Харківських угод», які фактично закріпили військове й політичне домінування ворожої Росії в Криму. Ця людина отримала доступ до найсерйозніших державних таємниць — і майже одразу у 2020 році відбулася низка українських провалів у сфері безпеки і оборони: заблоковані постачання необхідних для ЗРК клістронів, відбувся провал ГУР Міноборони щодо захоплення тюрми «Ізоляція» — була викрита група воєнної розвідки й, відповідно, відбувся найгучніший провал із захоплення «вагнерівців».

Про ці провали розповів журналіст Юрій Бутусов[1], назвавши Демченка «відвертим зрадником України, який працює на росіян» і якого Зеленський «незаконно призначив під час війни», але я готовий підписатися тут під кожним словом.

Низка провалів воєнної розвідки відбулася і після звільнення з посади очільника воєнної розвідки Василя Бурби: загинув у засідці представник ГУР Міноборони Євген Голубєв. Провали мали системний характер, але розслідувань і висновків із них не зробили. З цими кадровими провалами майже завжди межували прояви корупції. Ми всі пам'ятаємо, як були опубліковані докази продажу державних посад головою Офісу Президента Андрієм Єрмаком через свого брата Дениса — навіть відео відповідне було в інтернет-мережі: ішлося про посади в Київській митниці, Укрзалізниці[2]. Потім цю ганебну для чинної влади справу акуратно зам'яли. Так само було й у армії — я сам із цим стикався.

Пам'ятаю, коли у 2013 році я проходив атестаційну комісію щодо призначення на посаду начальника Управління Сил спеціальних операцій ЗСУ, спочатку до мене були «дивні» запитання від головного інспектора Міністерства оборони генерала Фролова, а потім — уже від начальника Генштабу генерала Замани. Один гадав, що я — людина другого, і навпаки; я ж не належав до жодної із команд. Комісію пройшов добре, проте мене чомусь два місяці не призначали. Аж потім якийсь посередник лукаво мене запитав: «А ти "котлету" туди заніс?» — «Яку, — запитую здивовано, — котлету?». Відповідь шокувала: «Двадцять п'ять кусків». Я у відповідь послав дуже далеко, наголосивши, що ніколи не платив за посаду й не платитиму. До речі, так воно й у військкоматах було і, ймовірно, й досі лишилося: левова частина «поборів» надсилалася командуванню Сухопутних військ. І я не хочу, щоб ситуація, яка узвичаєна нині, тривала й надалі. Я не можу зрозуміти, за яким принципом Зеленський призначав людину на посаду головного розвідника країни? Але ще незрозуміліше, чому Демченко був на посаді аж до середини літа 2022 року? Президент Зеленський схвалив ще одне

1 2

ганебне призначення — Олега Кулініча — керівником Головного управління СБУ в АР Крим, зрадника української держави. І знову всупереч закону про люстрацію.

На тлі таких неприпустимих дій — кадровий безлад у військовій сфері. Цілковита відсутність кадрового менеджменту в ЗСУ. ГУР Міноборони та ССО керують люди без академічної освіти, і з 2014 року американські академії могли закінчити безліч людей. Але тут і інший бік питання: людина, яка їде вчитися, потім мусить сама знайти собі посаду — хіба це раціональний підхід до цінних кадрів?! Ганебний випадок: Герой України Ігор Гордійчук за всіх своїх справді видатних якостях і знаннях після повернення з американського навчального закладу вищого рівня був просто втрачений! Це як розцінити? Тоді як Павло Ткачук — безпринципний генерал без реальних знань про сучасну армію, уже півтора десятка років очолює Національну академію сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (та двадцять років, якщо доплюсувати й період керівництва Львівським військовим інститутом імені гетьмана Петра Сагайдачного і Національним університетом «Львівська політехніка»). У цього генерала на першому місці прибирання території, проте добре відпрацьована система заробітків на підлеглих. Тому в нас люди кар'єрно зростали до великих погонів, але залишалися дилетантами. А в деяких військових частинах ще й досі існує прихована корупція, коли військовослужбовець купує собі відпустку на десять діб за 30 тисяч гривень. Чи можемо ми за таких умов серйозно говорити про реформу армії?

Сюди також варто зарахувати штучне утворення парламенту — наявний ручний парламент дає змогу президенту зі своїм оточенням ліпити з парламентарів будь-які фігурки для своїх комбінацій, як із пластиліну. Це зробили свідомо для ухвалення саме тих законів, які необхідні владній верхівці, — так не має бути. Нині відсутня рівність між парламентською та президентською гілками влади, і штучно створений дисбаланс на користь президента — це результат справжньої інформаційно-психологічної операції проти українського народу. І ось ознака: значна кількість депутатів проти ліквідації проросійської політичної сили ОПЗЖ — через те що цю політсилу час від часу вдало використовують для просування вигідних певним групам людей законів.

Отже, команда Зеленського запровадила подвійні стандарти: «для своїх, як треба, для всіх інших — закон». Тому нормою стало, що нардеп під час війни їде відпочивати в Таїланд або ОАЕ. Звісно, про «батальйон Монако» я взагалі мовчу — таких треба з парламенту гнати й притягувати до кримінальної відповідальності. А для цього можна було створити відповідні правові й законодавчі механізми.

Чи можна скорегувати рівень «моральності» й професійності народних обранців? Переконаний, що так. Під час навчання в Канаді я чітко усвідомив, у чому справжня перевага нинішнього західного суспільства, що керується цінностями розвинутої демократії. Вони живуть за, як я називаю, золотим правилом Вест-Пойнта, найстарішої військової академії збройних сил: «Не кради, не бреши й не мовчи, коли це роблять інші».

Якщо детальніше, то потрібен потужний і системний народний контроль над усіма, хто бере участь у державотворенні.

Скажімо, я не можу собі уявити, щоб під час Другої світової війни в США помічник президента купив собі дороговартісний автомобіль, мешкав у маєтку-палаці, вартість оренди якого перевищує його офіційну заробітну платню. Там були чіткі обмеження на стратегічні продукти, зокрема, до прикладу, на автомобільні шини. Усе йшло для ЗС США, задля забезпечення фронту! Ідеться про Кирила Тимошенка, безпринципної людини дикого рівня цинізму. У 2022 кривавому році він використовував для власних потреб позашляховик *Chevrolet Tahoe*, який компанія *General Motors* передала Україні для вивезення громадян із зони бойових дій і гуманітарних місій. У тому ж таки 2022 році цей чиновник Офісу Зеленського хизувався автомобілем *Porsche Taycan* вартістю 100 тисяч доларів — у часи, коли патріоти вже сотнями гинули в Бахмуті. У мене резонні запитання. Якщо цей 34-річний поціновувач дорогезних автівок і розкішного життя зловживав службовим становищем, яке покарання він поніс? Чому молодий і здоровий чоловік не отримав повістку й досі не виконує свій обов'язок із захисту держави? Чи то місія робітників і селян?!

Або як можна навіть уявити, щоби позаштатний радник Офісу Президента України розповів в ефірі (це вже про іншого персонажа з команди Зеленського — Арестовича), що в Дніпрі впала на

житловий будинок російська ракета, яка летіла над Дніпром, була збита силами Протиповітряної оборони й вибухнула під час падіння на під'їзд багатоповерхівки. Під час війни це фактично зрада: людина, яка не має жодного права про це говорити чи коментувати хід бойових дій, відверто дискредитує Головнокомандувача Збройних сил, командування Повітряних сил ЗСУ. Через це вони вимушені були публічно виказати таємницю, що ППО країни не здатна збивати ракети Х-22, чим, гадаю, добряче потішили ворога. Це, якщо не брати до уваги, що ворожа пропаганда намертво вхопилася за промову «радника глави ОПУ» і провела бездоганну інформаційно-психологічну операцію проти України. Цікаво, що фантазера Арестовича просто звільнили, ну, щоб він відпочив… Він так і вчинив, поїхавши до Ізраїлю, аби поплавати в морі та позасмагати — певно, втомився. І для мене цілком зрозуміло, чому так тихо заколисали цю непересічну справу.

Загалом, той факт, що радники очільника ОПУ коментують майбутні дії Збройних сил України, є принизливим для Головнокомандувача ЗСУ. Ба більше, з початку 2023 року я почав отримувати інформацію від побратимів, з якими воював, що принаймні один генерал з військового командування ЗСУ почав отримувати вказівки напряму з ОПУ. Це, вважаю, неприпустимо! Та й саме призначення «радниками глави ОПУ» Арестовича й Подоляка — це так само кричуща маніпуляція. Бо в публічному просторі стосовно критичних тем висловлюються люди, які юридично не обіймають жодної офіційної посади, у них — я цілком переконаний, — навіть обов'язки не прописані, що вони мають робити, а на що не мають права. Потім, коли настане час відповідати за свої слова, вони юридично «прикриються» без жодних проблем. На кшталт: «Ми радники, ми вам по-ра-ди-ли, а ви зробили… і тепер відповідайте перед суспільством». До речі, я вже мовчу про те, що у 2018 році той-таки Арестович завів групу зі школи снайперів на мінне поле, тоді були й «двохсоті», й «трьохсоті», саме генерал Залужний, який відповідно до функціональних обов'язків займався адміністративним розслідуванням трагедії, просто врятував Арестовича, що діяв украй непрофесійно. І от після цього Арестович на замовлення ОПУ «живцем закопує» Залужного за те, що народ України любить свого талановитого полководця і довіряє йому…

Ще один вимір професійності проявляється також і в дотриманні принципів. Чи може хтось навести хоча б один приклад зі світового досвіду: щоб керівник розвідувального відомства коментував ведення бойових дій і робив публічні прогнози перебігу війни? Годі уявити! У нас керівник Головного управління розвідки Міноборони робить, як у тому відомому класичному творі, заяви «космічного масштабу й космічної дурості» — коли Україна звільнятиме Крим та як ЗСУ воюватимуть. Його припущення, до речі, здебільшого не збуваються. Водночас кожний військовий розуміє, що головний воєнний розвідник бере участь у плануванні операцій, але загалом розвідувальне відомство має передусім забезпечувати роботу військового командування. Саме планування операцій і забезпечення їх реалізації (включно з відповідальністю) здійснює військове командування.

Про що це свідчить, якщо аналізувати такі дії? Відповідь проста: це елемент політичного втручання у діяльність військового командування. Це «креативний» механізм впливу на військове командування і штучне створення перешкод для його роботи (під час війни за виживання держави й нації!). А чому? Дуже просто: Офіс Президента України надто переймається всенародною підтримкою генерала Залужного, який справді може стати українським Ейзенгауером після перемоги України у війні.

Зеленський з Єрмаком цього відверто бояться. Тому й намагаються якщо не відкрито підірвати авторитет Головнокомандувача, то принаймні мати такий механізм готовим до застосування — у разі, якщо хтось із військових (читати — Залужний) ухвалить рішення йти в політику. Тут також варто згадати й «результати соціологічного опитування», датовані січнем 2023 року і наведені Центром Разумкова (начебто опитування проводилося з 21 грудня 2022 року по 3 січня 2023 року), що містили таку інформацію: політик 2022 року — Зеленський із підтримкою 59 % українців, а друге місце посів генерал Залужний із підтримкою 10 % українців. Одночасно вже за кілька днів були публікації, що українці понад усе довіряють Збройним силам. Цікаво, хтось замислився, чому в списку з'явилися прізвища того-таки Арестовича (з 2 % українців, які нібито назвали його «політиком року») та Подоляка — з 1 %? Напевно, тому, що вони поки на лаві запасних і потрібної миті ви-

конуватимуть функцію політичної підтримки команди Зеленського. Хіба це не приклад доволі гидких маніпуляцій? З-поміж іншого, це й непряме та дуже образливе втручання політиків у роботу військового командування — маю на увазі постійну присутність в інформаційному просторі людей з ОПУ із коментуванням військових дій і роботи армії.

Ще одна разюча історія — непересічні заяви Вікторії Спартс і наявність в українському політичному істеблішменті такої суперечливої постаті, як Андрій Єрмак. Варто зазначити, що Вікторія Спартс — представник Конгресу США, найбільшої країни-партнерки України. Можна пригадати, що Спартс була однією з чотирьох осіб, запрошених президентом Байденом на підписання закону про лендліз для України. Та ще й отримала від очільника Білого дому в подарунок ручку, якою було підписано закон. Це мало би про щось вказувати ОПУ. Тож якщо пані Спартс виступила із заявами щодо ймовірних проблем із розподілом американської допомоги в Україні, то слід усвідомлювати: озвучена інформація, яку американські спецслужби підготували для американської конгресвумен. А її просто обпаскудили, і в цьому брали участь люди, яким, напевно, порадили це зробити в ОПУ. Дуже негарно й навряд чи сприяло поглибленню довіри.

Імовірно, ця історія ще не завершена, а оті обурливі закупівлі Міноборони України харчів за завищеними цінами, зловживання під час закупівлі генераторів, та й часті подорожі чиновників на відпочинок під час війни — усе це підтвердження закидів пані Спартс. Я вже й не згадую про пишні маєтки наших депутатів і залучення близьких чи родичів під час формування держзамовлення. Такі вкрай огидні речі і двозначна реакція з боку керівництва держави на зловживання в Міноборони — також частина потурання корупції. Міністерство оборони під керівництвом Резнікова припустилося неприйнятних, можливо, фатальних помилок. Коли допустило сам факт корупції під час жахливої війни. І тим паче коли спробувало замовчати проблему, а коли нічого путнього з тієї мовчанки не вийшло, навіть не стало показово карати. Реакція суспільства була цілком негативною, а збереження Резнікова на посаді її лише посилило.

Якщо це зіставити зі скромними результатами «Рамштайну-9», стане зрозуміло, як на Заході формується ставлення до України. Лишається додати: все це відбувалося під час кривавих боїв у Бахмуті, з тисячами загиблих воїнів. Тож мені цікаво: за це «людожерство» хтось відповідатиме?! Чи, може, це початок іншої дивної «операції», спрямованої на зміну сприйняття переможців? Бо саме така думка закрадається, коли на тлі тисяч смертей чи важких поранень патріотів формуються інші бригади Перемоги — не в ЗСУ, а в Нацгвардії МВС.

І от в умовах жорстких боїв спочатку у військових відібрали 30 тисяч гривень. Потім міністр оборони заявляє і вихваляється, що на армії зекономив 100 млрд гривень. Нарешті принизливі роздуми про наміри анулювати пільги. Ну, і тоді вже фактичне створення дубліката армії на противагу українській армії під назвою «Гвардія наступу». Скажу відверто: мені такі маніпуляції не подобаються, бо вони відображають недержавницький підхід до армії як до найважливішого інституту під час війни. Загалом в умовах довготривалого протистояння з РФ, — а саме такою є українська перспектива, — зневажливе ставлення до війська не лише небезпечне, а й ганебне.

До речі, аудит розподілу американської допомоги, який розпочався із прибуттям до Києва двох сенаторів-республіканців 31 січня та «демарш» 10 лютого одинадцяти конгресменів, очолених Меттом Гетцем, може означати продовження вже у 2023 році, здавалося б, призабутої «історії Спартс». Ця група конгресменів закликала адміністрацію Байдена припинити військову й фінансову допомогу Україні. Тож у владі США наявні та зростають антиукраїнські сили, і чинній владі в Києві варто поклопотатися про зростання рівня довіри й уміння грати не лише артистично, а й гнучко. Уже за кілька днів — 13 лютого — впливове видання *The Washington Post* написало, що корупційні скандали в Україні приховують глибші проблеми. Зокрема, видання позначило загрозу скандалу через, імовірно, нецільове використання коштів, як-от мільярдів доларів західної допомоги, завдяки яким Україні вдалося себе захистити.

Це такі собі непрямі форми виховання української влади, намагання звернути увагу на те, на що, очевидно, бракує сил і часу особисто Зеленському. Утім, це й те, що може підірвати довіру За-

ходу до керманичів з вулиці Банкової. Звільнення й відставки в цій справі — замала відповідь на рівень і глибину проблеми. Видання акцентувало особливу увагу на тому факті, що Кирило Тимошенко, який був заступником голови Офісу Президента, мав позашляховик, подарований *General Motors* для допомоги з евакуацією українського цивільного населення. Звісно, можна казати, що хвиля корупційних скандалів в Україні — здорова ознака. Проте щось підказує, що Захід очікує на жорсткішу реакцію Президента України. А найгірше, що республіканці в Конгресі США погрожують поставити під сумнів допомогу Україні, і через тимошенків і симоненків постраждає армія, її спроможності боронити Україну від ворога. Ось які ставки! І це тоді, коли тисячі найвідданіших патріотів героїчно гинуть у кривавих боях за рік повномасштабної війни.

Власне, питання корупції суттєво вплинуло на фактичний провал візиту команди Зеленського у США. Замість довгоочікуваних ракет Зеленський отримав низку запитань, зокрема й про використання американської допомоги. На тлі візиту — серія публікацій про українську корупцію. Може, це ознака інформаційної атаки й спланованої інформаційно-психологічної операції ворога? Цілком можливо, одначе навіщо тоді ворогу давати привід для цього? Чому Зеленський не виконав обіцянку створити список олігархів: Кабмін з ініціативи Мін'юсту вніс зміни до Плану деолігархізації, але відклав наповнення реєстру олігархів на «після війни»?[3] Чому Зеленський залишає Олега Татарова на посаді в ОПУ, попри звинувачення в корупції, і це дає виданню *Reuters*[4] виняткові підстави для обвинувачень під час візиту? Або чому вчинив самогубство ексочільник Херсонської обласної адміністрації Геннадій Лагута (випив смертельну дозу пігулок), якого звинувачували в здаванні Херсонщини?

«А ви знаєте, що Лагута — єдиний, хто не втік з Херсона? Що він забезпечив вивіз документів й евакуацію людей, блокування електронних ключів? Знаєте? Гадаю, ні. А знаєте, що в ОПУ три дні

3 4

після вторгнення не відповідали на дзвінки? От просто не брали слухавку від голови південної області», — таке одкровення зробив депутат Херсонської обласної ради Сергій Хлань[5]. Щодо «здачі Півдня», то ця тема залишатиметься чутливою, гадаю, до кінця війни. Та, переконаний, «зачепить» декого з оточення Зеленського. А щодо корупції, то навіть безкомпромісний друг України президент Литви Ґітанас Науседа не стримався на початку вересня 2023 року, зазначивши, що корупція в Україні має суттєвий вплив на рішення країн Заходу про постачання зброї Києву[6].

Вважаю, після завершення гарячої фази війни багато хто зажадає в цих запитаннях розібратися. І не лише українці, а й партнери, які під час бойових дій на багато речей заплющують очі — заради того, щоб Україна вистояла й перемогла. Можна відкинути сумніви, що й українські політики, і американські наполягатимуть на отриманні чітких і прозорих відповідей стосовно низки дуже заплутаних, як кажуть, мутнуватих схем. Наприклад, захочуть розібратися, чому та за яких обставин була провалена операція з затримки «вагнерівців». На мою думку, то була чистісінька зрада й відвертий злив інформації ворогу. І питання вже навіть не в самій операції, а в тому, що це стало велетенською дискредитацією українських спецслужб в очах західних партнерів.

У цьому контексті не зайвим буде також згадати, як на початку великомасштабної агресії було заарештовано колишнього заступника начальника ГУР Міноборони генерала В'ячеслава Ониська, який, як стверджують тепер, працював на РФ з 2014 року. Я знаю його особисто — він був начальником розвідки західного Оперативного командування, і тепер вже добре розумію, чому ми не могли вирішити низку серйозних питань, а ще чимало важливих програм були заморожені. А ще ж, певно, чимало людей сидить у різних безпекових структурах, які досі тихо шкодять на користь ворогу.

Тож на завершення стосовно «вагнергейту»: у моєму розумінні це класичний зрив операції з метою підриву довіри з боку західних спецслужб.

---

5 6

Оборонка — ще одна чутлива ділянка, яка турбує мене надзвичайно. Чи могла б чинна влада побудувати систему роботи оборонної промисловості з переведенням її на рейки де-факто воєнного часу? Війна ж почалася у 2014 році! Чому тоді досі в країні державний сектор оборонної промисловості залишається нереформованим, тобто не здатним до повноцінної співпраці з компаніями країн — членів НАТО? Це завдання було цілком підйомним. Починаючи з реформування, створення передумов для військово-технічного співробітництва, до забезпечення умов для інвестицій. Я пригадую, як у 2019 році ОПУ заморозив чудовий і дуже перспективний проєкт зі створення на території України заводу з виробництва стрілецької зброї і боєприпасів. Одна з провідних західних компаній — «Чеська збройовка» (*Česká Zbrojovka*) — зробила вигідну пропозицію щодо запровадження такої програми, відбулося чимало зустрічей та перемовин. Були й інвестори… Але можливість була втрачена. Це один із таких проєктів в ОПК, у разі реалізації якого ми мали б і певні технології, і можливості.

До речі, якщо в жовтні 2021 року влада знала про майбутній масштабний наступ Кремля, то чому не було жодного рішення з розгортання роботи ОПК. Дивно, але влада замість збільшення роботи ОПК до 24 лютого 2022 року зробила навпаки — зменшила навантаження на оборонну промисловість. Наприклад, одне з ключових підприємств ОПК — ДАХК «Артем» — перейшло на один робочий день на тиждень. Можна порахувати, скільки снарядів недовипустив завод. А на початку березня 2022 року був шалений снарядний голод. Не могли навіть знищити колони противника, які відходили з Київщини та Чернігівщини, — не було чим.

Замість того щоб акумулювати всі можливості людського ресурсу, команда Зеленського дивує ревнощами до політичного майбутнього. Вважаю, що саме так народилася справа проти генерала Кривоноса — справа брудна, від неї тхне. Справа, порушена за виконання мною громадянського обов'язку — із захисту держави та, зокрема, з недопущення висадки ворожого десанту на злітно-посадкові смуги аеропорту «Жуляни». Проте формально Державне бюро розслідувань порушило справу проти мене «за фактом розкрадання майна Міжнародного аеропорту "Київ" імені Ігоря Сікорського (аеропорт "Київ-Жуляни")», обороною якого я

командував на початку повномасштабної війни. І зрештою, мене було звільнено із ЗСУ.

Отже, як певний підсумок: чому я — військова людина — маю намір іти в політику. Хочу без пафосу: я просто втомився від непрофесійності людей, які працюють на різних рівнях влади. Наприклад, я свого часу створював Сили спеціальних операцій, знаю, що таке підготувати представника елітного корпусу спецпризначенців. І тепер мені невимовно боляче дізнаватися, як часто внаслідок непрофесійних рішень і невиважених дій ми втрачаємо професіоналів високого ґатунку… На жаль, не можна ще озвучувати деталі, але потім із цим треба буде розбиратися та ставити певним посадовцям неприємні запитання. І так — на всіх чутливих ділянках фронту: армія, територона, ОПК…

Є переконання, що професіоналів має готувати держава, створивши відповідну систему й правила гри. Я хочу, щоб Україна таки використала свій історичний шанс, бо ми — українці, маємо неймовірний потенціал. Маємо за честь захистити державу й намір збудувати непохитну міць, стати недосяжною ціллю для божевільних агресорів із сусідньої країни. Усе це — важка, виснажлива робота, але її треба виконувати.

Кілька відвертих слів про Бахмут, бо книжку я почав писати саме в розпал боїв за цю ділянку фронту. Отож українці десь з листопада 2022 року почали жити очікуваннями, що от-от відбудеться надзвичайно потужний наступ української армії, війська почнуть швидку деокупацію всіх територій, включно з Кримським півостровом. Упевненість суспільства, яку повсякчас підживлювали окремі медіа й деякі вітчизняні пропагандисти, досягла рівня ейфорії, тож можна навіть говорити про певну інформаційну PR-кампанію. Одначе на тлі таких завищених очікувань відбувся чіткий розрив між уявленнями й реальністю. Під Бахмутом і в кривавих боях за місто почали гинути сотні не просто патріотів, а найліпше підготовлених солдатів і офіцерів. До того ж на початку 2023 року ситуація на фронтах кардинально змінилася — практично неможливим став повтор контрнаступальної операції та прориву фронту через вдалий маневр і раптове вклинення в бойові порядки противника, як було у вересні на Харківщині.

З одного боку, сили оборони України постали перед важливим завданням — здійснити потужні, ідеально високоточні ураження найсерйозніших цілей противника, тобто командних пунктів, скупчення військової техніки й особового складу. З другого — тривав неймовірний тиск російських угруповань, розпорошені або знищені загони ПВК «Вагнер» наприкінці 2022 року підсилили або змінили угруповання регулярної армії противника зі значною кількістю мобілізованих з вересня росіян. Усе це потребувало оперативних, злагоджених і дуже організованих дій.

Водночас на тлі цих змін незмінними залишилися парадоксальні перекоси в системі управління, підготовці мобілізованого резерву й підготовці інженерних споруд для посилення ймовірних рубежів оборони. Але дива на війні статися не може. Система управління, на жаль, була вибудована в такий спосіб: Головнокомандувач ЗСУ почав відповідати за окрему ділянку фронту опліч з іншими полководцями, з якими фактично мала місце паралельна комунікація. Не спромоглася влада побудувати потужні інженерні укріплення, захистити війська від уражень артилерією — навколо Бахмута не була зроблена необхідна лінія оборони, і саме це призвело до рішення «тримати Бахмут до останнього». Такі самі перекоси почали відбуватися з перекиданням мобілізованих українських вояків до бойових підрозділів — там одразу відчули недостатню підготовку новачків, якщо порівнювати з тим особовим складом, який неминуче гинув у важких боях. Влада не здійснювала належної підготовки резерву, про що я казав іще з квітня 2022 року. За цю справу взялися лише з листопада… Це не просто прорахунок — це майже злочинна безвідповідальність, унаслідок якої загинуло та далі гинуть багато воїнів. До того ж зрозуміло, що непідготовлені бійці ще й не здатні досягти воєнної мети, тобто виконати завдання.

У цьому контексті хочу сказати кілька слів безпосередньо про підготовку власних резервів і об'єктивну й тверезу оцінку ворога. Через те, що час на підготовку цих резервів значною мірою владою було втрачено — ідеться, зокрема, про системну роботу з частиною населення, активізацією системи підготовки ТрО, про все те, що ми називаємо «перевести країну на військові рейки», — набули поширення вкрай негативні епізоди. Наприклад, випадки,

коли захисники залишали перші траншеї оборони. Але це якраз наслідки недбалої підготовки, бо воїнами не народжуються, бійців треба вирощувати. Ворог станом на кінець березня іще мав потужні резерви — за моїми оцінками, загальна здатність ворога застосувати до 600 тисяч вояків. Ворог швидко вчиться, здатний до модернізації тактики, не кажучи вже про безперебійність відправлення на війну людей, хай навіть непідготовлених. Усе це становить небезпеку для України загалом і для сил оборони на лінії зіткнення. Отже, на початку 23-го року сили оборони зіштовхнулися з нестачею свіжих мотивованих і підготовлених бійців, лідерів на полі бою. Але це можна й необхідно подолати.

Ось чому я називаю 2022-й роком втрачених можливостей — для посилення оборонного потенціалу. На жаль, аж до листопада 2022 року я не бачив системної роботи держави з підготовки резерву.

Інколи я міркую: може, і справді країні в такі важкі часи потрібен свій Франко або Ейзенгауер. Немає остаточної впевненості, адже військовий при владі — це виняток. Тож чому тоді в часи найбільших небезпек відбувалося саме так? 34-му президенту США довелося стати чудовим стратегом і координатором союзників — і під час, і після Другої світової війни. Ейзенгауер часто йшов лінійним шляхом, виступаючи радше полководцем у когорті державних діячів, аніж гнучким дипломатом. Строге дотримання принципів дало йому змогу змінити політичний лад в Ірані й завершити Корейську війну з Китаєм. Тож «політика Нового погляду», зокрема й щодо ядерного стримування, дуже нагадує нинішню ситуацію, де не менш, аніж ядерне, потрібне технологічне стримування. Із застосуванням (як важелів і зброї) різних форм тиску — в енергетиці, економіці, екології, інформаційній складовій… Саме тому інколи здається, що стан глибокого культурного мілітаризму для України не чужий. Нині саме добре озброєні, оснащені й підготовлені Збройні сили стали ключовою умовою не лише виживання України, а і її подальшого розвитку. І якщо боротьба за існування вже в центрі нашого суспільства, то, імовірно, очолювати цю боротьбу має фахівець саме з цієї сфери. Якщо нам потрібна сучасна зброя, то варто зробити все, щоб її отримати. Запросити потужні високотехнологічні західні компанії в Україну, запровадити при-

вабливі умови для їхньої роботи, надати територію для військових та оборонно-промислових об'єктів задля нашої довготривалої безпеки, долучитися до потужних проєктів.

Історія повторюється, її спіраль здається безкінечною. Для України настають неймовірні, майже фантастичні часи. Як Ізраїль, Україна здатна стати загартованою безкомпромісною державою у війні за виживання. Відрив від радянсько-російської пуповини вже відбувся, нація відчула ідею, що об'єднує всіх, усвідомила свою неабияку силу, регіональну потужність. Залишилося вкотре не загубити себе й власні перспективи.

ЧАСТИНА ПЕРША

ЯК УКРАЇНЦІ СПРИЯЛИ ПУТІНСЬКОМУ ВТОРГНЕННЮ ТА ЯК ЗРУЙНУВАЛИ ЙОГО ПЛАНИ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ВІЙНА ЯК СПОСІБ ЦЕМЕНТУВАННЯ НАЦІЇ

У кожного з нас своє бачення війни та миру, армії та загроз, безпеки та викликів. Однак усі ми майже однаково сприймаємо ракетні й дронові атаки, вибухи бомб і розриви мін — терор і геноцид українців укотре стає історичною реальністю. Між іншим, усі ці «подарунки» ворожої країни під назвою Росія нас, українців, швидко протверезили та охолодили навіть багатьох її прихильників. І в сприйнятті «братнього» народу, і в сприйнятті необхідної збройної безжальної відповіді. Тобто відповіді, адекватної для злодіїв, ґвалтівників, мародерів. Ми всі раптом згадали, що ця країна — справді «тюрма народів», яка, за влучними словами Івана Франка, «обручем сталеним обціпила їх живі сустави». Надто несподівано, як для XXI століття, але прогнозовано все стало на свої місця, кремлівський злочинець сам поставив крапку над «і». Однак його кадебешне минуле зіграло з ним злий жарт, а українську націю пробудило від багаторічного важкого сну. Він себе бачив державним діячем, «собірателєм земель», а вийшов просто недолугим керманичем, головотяпом.

Це був не просто напад на Україну — це напад на домівки всіх, хто жив і живе на цій землі. Очистити територію від її мешкан-

ців, убити незадоволених та інакодумців, за сталінськими традиціями заселити покірними холопами, перемішати всіх… Водночас ця вкрай жорстока кривава війна, а особливо її повномасштабна частина, не лише сколупнула всі наші нариви, а й розчахнула вікно шалених можливостей. Вона нас переформатувала, декого — узагалі перекроїла. Тож про неї говоритиму без прикрас, перебільшень, але й недосказаного не залишу. Бо вона не лише важлива як нескінченний біль, пам'ять і урок історії, а ще й має надзвичайну вагу щодо впливу на майбутнє України й кожного з нас.

НОТАТКИ ДО ВЛАСНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Напевно, про себе говорити можна годинами… Тому обмежуся лише тими тезами, які мають безпосередній стосунок до теми цієї книжки: як і чому українці — відважна й відчайдушна нація, — допустили наближення чергової кривавої війни, спрямованої на знищення української держави. Звісно, у розрізі формування власних принципів і переконань щодо обстоювання нашого справедливого права на майбутнє. Як і що нам робити далі після підступного нападу сусідньої людожерської країни.

Отже, до переконливих тез про себе я зарахував би той факт, що ще зі школи хотів пов'язати своє життя з армією. Певною мірою на мене вплинуло те, що бабуся й дідусь були свого часу офіцерами, ще й отримали нагороди під час Другої світової війни — ордени й медалі. Зрештою строкова служба в Десні в окремому розвідувальному навчальному батальйоні стала моїм власним, дуже органічним початком. Пізніше, уже в незалежній Україні, у 1994 році я став випускником Одеського інституту сухопутних військ (до нього свого часу приєднали Київське вище загальновійськове командне училище, в якому я навчався до його ліквідації в 1992 році).

Варто згадати, що в училище я вступив з третього разу — гадаю, для цього було кілька прихованих причин. Одна з них — відлуння війни в Афганістані, коли хлопці один-два роки вчилися, а потім звільнялися, щоб уникнути участі в бойових діях (я вперше вступав в училище у 1988-му, і тоді це питання стояло дуже гостро). Друга причина — в училищі навчалося багато мажорів, навіть забагато, це впадало у вічі. Крім дітей офіцерів із певними привілеями, було

чимало хлопців, які мали покровителів в обкомах, парткомах тощо. А я от з родини робітників і добре запам'ятав, як хтось необережно й недбало кинув: «Тут еліти вчаться, а ти хто такий?!». Але я дуже хотів навчатися саме в київському. Знав, чого хотів, до речі. Бо вперше я вступив до Бакинського загальновійськового училища — не тому, що прагнув, а тому, що військкомат примусово туди відправив. Утім, коли зрозумів, що то «не моє», просто поїхав звідти. І ось вступив аж із третьої спроби, з військ, і теж було дуже непросто: з 167 абітурієнтів — солдатів строкової служби обрали лише 18. Такий шалений відсів був — напевно, на те були причини, адже виховували військову еліту. Тут зіграла таки роль моя неабияка наполегливість — її не могли не помітити. Навіть один офіцер з приймальної комісії, здається начальник навчального відділу, із певною повагою сказав про мене: «Цей уже втретє вступає, упертий».

Навчатися в чудовому київському училищі було цікаво, і там я здобув багато цінних знань і навичок. Але, певно, головне: там з курсанта не робили «чобота». Ставлення було не просто як до майбутнього офіцера, а як до розвідника — представника офіцерської еліти. Казали: розвідник — це не просто військовий фах, це — спосіб життя. Гадаю, так воно і є. Тому викладачі зверталися до курсантів на ім'я та по батькові. А коли я чув звернення «товаришу сержант» або «сержант Кривонос», то це вже чітко свідчило, що десь конкретно поцілив у штангу.

Розформування училища я пов'язую з необхідністю отримання приміщень для нових військових організмів уже незалежної України. Викладацький склад в училищі був дуже сильний, значна кількість викладачів потім перейшла в академію МВС. Та й офіцери були дуже фахові, справжні специ. Наприклад, єдиним офіцером, що перевівся з київського училища до Одеси, був наш командир роти Олег Михайлович Дядик. Цю людину я вважаю Офіцером з великої літери: він не просто вклав у нас знання та навички, він передав нам особливі дух і філософію розвідника, доводячи їх на власному прикладі. Гадаю, саме власний приклад — один із найпотужніших способів переконувати, якщо не єдиний… Уже у 2015 році, коли під час війни я отримав коротку, десятиденну відпустку й поїхав до моря, то провідав його, — багато годин ми говорили про війну й про те, що сталося. І після того він, уже пен-

сіонер зі значним і безцінним досвідом війни в Афганістані, знову пішов на війну. Тоді йому було вже понад 55 років, але здав на берет морпіха. Сказав мені: «Не можу сидіти, коли мої учні, мої діти воюють». Ось такий офіцер, справжній.

Навчатися в Одесі було трішки по-іншому. Найперше, тривала «велика міграція», лише в нашій роті були представники 26 інших військових училищ, зокрема і Московського загальновійськового. Я певний час був, так би мовити, вільним сержантом — вирішив присвятити час собі, тобто навчанню. Щоправда, на четвертому курсі повернувся до виконання сержантських обов'язків, виконував обов'язки старшини роти. Маю визнати: там, в Одесі, була потужна кафедра тактики; а от кафедра вогневої підготовки була не такою сильною, приміром викладачі самі в нас, хлопців з війська з великим досвідом служби, вчилися стріляти з БМП-2. Важливою перевагою була відсутність солдафонства. І тут я вдячний багатьом викладачам та офіцерам, які там служили. Скажімо, начальником навчального відділу був майбутній генерал Шарий — приклад військового інтелігента, у якого ми багато чого навчилися. Або ще: начальником факультету був полковник Онацький, який свого часу командував бригадою спецназу, тож у нього теж було чого повчитися. Зокрема, завдяки позиції цих офіцерів ми на третьому курсі у власний вільний час офіційно відвідували заняття у водолазній школі й паралельно отримали відповідні сертифікати. Загалом це розширювало наші спроможності як офіцерів-розвідників, фахівців-спецпризначенців. Та й просто цікаво було. Зрештою я закінчив навчальний заклад із червоним дипломом.

Іще важливий для мене епізод з навчання — я там познайомився і потоваришував із Валерієм Залужним, майбутнім Головнокомандувачем ЗСУ. Залужний навчався на молодшому курсі, а познайомилися ми під час тренувань у мого товариша Володимира Мечова, який вів на четвертому курсі карате. Мечов був прихильником жорстких навантажень, та й відбір був ретельний. Тоді я побачив, що саме витримка й здатність переносити величезні навантаження були визначальними рисами майбутнього Головкома. Він вступив уже після технікуму, тому засвоювати навчальну програму йому було легше, і Залужний не лише мав чудові результати в навчанні, а й міг виділити час для спорту.

Зазначу, що ніякої «ломки» через втрату радянського минулого я ніколи не відчував, хоча певні події мого життя були так чи інак пов'язані з Росією. Приміром, моя бабуся була росіянкою, а три класи початкової школи довелося навчатися у російському Сургуті, де працював мій батько. Але саме від бабусі-росіянки я вперше почув найважливіші й найчутливіші слова: вона, здається, на тонкому ментальному рівні відчувала те двозначне радянське буття своїми жіночими, материнськими клітинами. Слід згадати, що вона не просто воювала, а служила в зенітному жіночому полку — таких підрозділів чимало сформували у 1942 році за наказом Сталіна. Ці підрозділи комплектували винятково жінками, вони відчайдушно й доволі результативно нищили німецькі літаки.

Так от, моя правильна бабуся-комуністка й фронтовичка, яка народилася в Нижньому Новгороді, але більшу частину життя прожила в Україні, дуже впевнено казала — я був підлітком і чудово це пам'ятаю: «Москва — не Русь, Москва — це мордва немита». Отак, у десятку! І я це на все життя запам'ятав, бо, імовірно, вона інтуїтивно мала на увазі значно більше, аніж вміщує це визначення. Вона фактично вказувала на генокод пристосуванців: вони можуть бути слухняними й терплячими «громадянами», а можуть ставати загарбниками — вбивцями, ґвалтівниками й мародерами, — відповідно до рівня відповідальності. А війна ж не передбачає відповідальності! Усі ці загальні риси старанно маскуються: дурними міфами про божественне призначення всіх визволяти та винятковість тих, хто гуртується навколо «царя». Не менш старанно ці переконання підживлюються картинками з розмитою реальністю на кшталт розбиття пляшок об нетверезу голову в московському парку Горького.

Потім я ще не раз згадував бабусю, коли стикався з легковажним, пустопорожнім і неприємно провокаційним російським шовінізмом — від нього завжди віяло варварством і дикунством, які вони видавали за свою «руську» природу й культуру. Насправді руського в них завжди було мізерно мало, бо історично руські — це ми, хто з Київської Русі. А вони московити з Московського царства — маргінали-завойовники, які завдяки крадіжкам історії та наших культурних цінностей приписали собі те, що їм ніколи не належало.

Важкі й дивовижні трансформації в армії України наприкінці 1990-х років на мене, звісно, впливали, але не кардинально. Бо не зруйнували стійкого бажання служити. Певно, пощастило з військовими колективами та їхніми традиціями — відчуття, що ми «вовки з однієї зграї» в хорошому сенсі цього вислову, підштовхувало постійно прагнути кращого, розвиватися як офіцеру, професіоналу своєї справи. До того ж допомагала потужна підтримка з боку сім'ї: батьки й дружина мене завжди добре розуміли, дружина повсякчас — надійний тил. Зрештою, було просто цікаво — скільки себе пам'ятаю, я хотів бути причетним саме до такої важкої чоловічої роботи.

Становлення офіцера Сергія Кривоноса відбувалося, я сказав би, у місцях «на межі цивілізації» — досить віддалено від мегаполісів, без привабливих, спокусливих благ. Скажімо, селище Первомайське неподалік Феодосії — це фактично три п'ятиповерхівки у вітряному степу, кілька казарм і два фанерно-цегляні гуртожитки. А ще, за 14 км — Чорне море, а за 23 км — Азовське. Це місце дислокації 10-ї бригади спецпризначення, до якої я прийшов служити лейтенантом. Умови служби там, у Карагозі, що в перекладі «чорна дірка», були спартанськими, як у військовому таборі царя Леоніда, що тримав Фермопільський прохід із трьома сотнями воїнів. Майже постійна відсутність електрики, вода подавалася погодинно, взимку практично нічого не обігрівалося, ми оббивали вікна клейонкою. Проте було достатньо часу для внутрішньої роботи. Відпрацювання ефективності дій підлеглих стимулювало, а відсутність у спілкуванні з товаришами по службі бравади, будь-якого лукавства додавали ентузіазму, приносили задоволення.

Може, тому я не соромився радіти, коли на загальноукраїнських змаганнях моя група розвідників посіла третє місце — за це й, до речі, отримав погони старшого лейтенанта й почав командувати ротою. Імовірно, такій результативності дещо сприяла певна законсервованість у віддаленій місцевості. Перебування в капсулі з обмеженим доступом дуже відчувалося під час служби в Первомайці з її 1500 жителями або в Ізяславі, де мешкало тоді приблизно 18 тисяч містян. Як слушно зауважила моя донька після першої прогулянки запорошеною бруківкою Ізяслава, «…це, звісно, не Київ, але вже й не Старий Крим точно — бо п'ятиповерхівок більше».

Хоч як дивно, проте таке дещо осібне життя мало й свої переваги, зокрема давало змогу змістовно спілкуватися із родиною у вихідні й приділяти певний час читанню, саморозвитку. Відчувався і добрий присмак того, що спілкування з близькими людьми відбувалося переважно через сприйняття природи — під час риболовлі чи збирання грибів. Або просто виходу на прогулянку в ліс — із шашликом, піснею та трішки військовим гумором.

Щодо книжок, то загалом вважаю читання однією з найважливіших форм самовдосконалення. Без цього світ не міг би розраховувати на еволюцію. Скільки себе пам'ятаю, багато читав. У молоді роки я щиро захоплювався Гемінґвеєм, зокрема й через сприйняття його як неперсічної особистості. Письменник, військовий кореспондент, мисливець, боксер, альпініст — усвідомлення цього посилювало враження від його відвертих, інколи прямолінійних текстів. Навіть смерть письменника в такий вигаданий ним спосіб не зробила його в моїх очах особистістю, що втратила душевну силу.

Пізніше, коли томики Ернеста Гемінґвея перемандрували на книжкові полиці моєї сім'ї, як певний орієнтир органічно постали мемуари Черчилля. До цього політика я дедалі частіше звертаюся останніх три-чотири роки, є потреба дізнаватися, як народжувалися та реалізовувалися ті чи інші державні рішення, що і як впливало на події на міжнародній арені. Звісно, я не перебільшую тут свого захоплення та розумію, що значною мірою появою в масовій свідомості Черчилля він зобов'язаний самопіару й популізму. Так, його називали «духовим оркестром», стверджували, що він сприймав життя як «карнавальну ходу, яку постійно мав намір очолити особисто...». Що з того? Зрештою, особистість оцінюється за результатами.

Мене ж цікавлять успішні політичні рішення та все, що довкола них відбувалося. У нас, на жаль, занадто мало людей вдумливо читають, а ще менше навчилися читати поміж рядків. Тому й стаються дивні маніпуляції — неосвічені маси дуже легко спрямовувати, залякувати чи формувати в них ті чи інші переконання. Ми це добре бачимо на прикладі Росії, коли під гаслом «Рятуйте матінку Росію!» тисячі людей просто відправляють на забій в Україну, де для них значною мірою спрацьовує ефект м'ясорубки.

Стосовно ж служби, то мені завжди йшлося про якість. Після військової академії я без сумнівів зупинив свій вибір на службі у 8-й окремій бригаді спецпризначення на Хмельниччині. Там через кілька років став командиром полку, який двічі під моїм командуванням ставав найкращою частиною ЗСУ. А ще саме там ми зосереджувалися на досягненні максимально можливої автономності розвідувальних підрозділів — це пізніше дуже допомогло на війні. Я постійно проводив навчання на незнайомих територіях, жодного разу ми не прив'язувалися до якогось клаптика землі. Безкінечно відпрацьовували правильне орієнтування на місцевості, адже це — фундаментальна навичка розвідника й інколи єдине, що може врятувати життя.

Гадаю, ще один важливий штрих у службі — близьке знайомство з американською армією. Уже у 2003 році, коли я вперше потрапив до Іраку, відбулася така собі ломка менталітету — стосовно сприйняття американської армії, її підготовки до війни, ставлення суспільства до військових і самих воїнів до виконання своїх обов'язків. Найбільше вразило щире піклування про бійців — системне, у масштабах усіх збройних сил. Друге, що вразило, — здатність до ретельного, системного планування. Нам за часів СРСР вбивали в голови, що американська армія не здатна перетерплювати труднощі, що «пілоти не полетять без апельсинового соку». Нічого схожого мені в ЗС США не траплялося — до того вояжу я був переконаний, що лише в нас, у структурах спецпризначення чи у ВДВ, кожен воїн безцінний, що дбайливе ставлення до солдатів тільки в нас і може бути. А насправді ми в цьому питанні мали вигляд аматорів, які зіштовхнулися з дуже фаховим і продуманим підходом. Це був цікавий досвід — гадаю, Ірак остаточно вибив з мене «совкове» сприйняття військової дійсності.

Але на тлі усвідомлення передових американських принципів розвитку професійної армії, беззаперечної поваги всього суспільства США до своїх військових, я буквально за кілька років зіштовхнувся з убивчою байдужістю українського військово-політичного керівництва до своїх захисників. Звісно, в Україні байдужість до армії прогресувала з 1990-х; до прикладу, добре пам'ятаю, як за часів президента Кучми військовим чотирнадцять місяців не платили грошове забезпечення — така «заборгованість» держави

перед армією, певна річ, і вимивала кадри, і сприяла втраті її авторитету в суспільстві. Одначе сповна мені довелося відчути неповагу до війська саме на посаді командира полку.

Настали навіть такі гіркі часи при президентові Ющенку й прем'єрці Тимошенко, коли десантники та спецназівці за свої гроші купували форму й скидалися для виконання програмних стрибків з парашутом. У це страшно повірити, адже Ющенко прийшов до влади як справжній український лідер, а пані Тимошенко перед парламентськими виборами 2007 року із серйозним виразом обличчя обіцяла за рік створити професійну армію. Болісно було спостерігати, як такий невиліковний популізм в Україні на наших очах перетворювався на ганебну традицію, де, звісно, не було місця відповідальності, хоча б громадянській. Коли мій полк став найкращим у Сухопутних військах ЗСУ, наступного року треба було зустрічати Президента України. Готувалися до зустрічі Ющенка на полігоні до запаморочення — хотілося вразити Верховного Головнокомандувача й неперевершеною майстерністю, і високим рівнем бойового духу, та й господарським підходом.

Неочікуваним «сюрпризом» стало те, що йому було відверто нецікаво. Ющенко пробув у нас майже чотири з половиною години й жодного разу не поцікавився справами в полку. Ми ж одразу зрозуміли, що його брифінг на полігоні був лише одним із пазлів піару, що реалізовувався в межах суперництва й політичної боротьби з Тимошенко. Однак пусті політичні фантики дедалі більше мали сумнівний вигляд, мене ці політичні ігри дратували, оскільки на практиці я вже відчував: армія перетворюється на щось маргінальне, замість розвитку перебуває десь на суспільних маргінесах і вариться у власному соку.

А то були непрості часи — сусідня Росія розпочала неприховану підготовку до війни. Усі чудово пам'ятають, як восени 2009 року з'явився ухвалений Держдумою закон про можливість використання ЗС РФ за межами держави — це вже була відверта погроза війною. А чвари між президентом і прем'єркою набули таких масштабів, що навіть безпека й армія відійшли на задній план, на національну оборону в ті часи був виділений історичний мінімум. Тож питання «війни українців проти українців» у нас, на жаль, потроху жевріє давно — звертатимемося до нього час від

часу, адже саме від нього часто залежить здатність держави до самозбереження.

Попри всі згадані політичні нестиковки, сумні відкриття, якот реальне ставлення політиків до армії, моя відданість власній справі завжди була незмінною. Цього потребували мої особисті принципи, які й сформували звички. Вони підживлювалися моєю особистою повагою до армії і вже сформованим баченням, якою ж вона має бути. Утім, це не унеможливлювало й здорового військового гумору.

Для прикладу наведу кумедну історію про підготовку до змагань груп спеціального призначення у 2006 році. Я був тоді заступником командира 8-го Хмельницького полку спецпризначення. Отож уночі ми планували проходження 30-кілометрового маршу, а так збіглося, що цього дня був футбольний матч — Україна грала з Італією. Під вечір до мене завітали тодішні командири груп, а нині вже керівники військових частин ССО, полковники Пастух і Матвіїшин. Звертаються:

— Сергію Григоровичу, а підімо на марш після футболу, а не до, як планувалося.

Я поміркував, власне, матч подивитися теж кортіло.

— Гаразд, — кажу, — домовилися.

А Пастух, хитромудрий такий, типовий виходець із колишніх прапорщиків, усміхнувся та й каже мені лукаво:

— Сергію Григоровичу, а нумо закладімося: якщо Україна забиває гол, то мінус десять кілометрів на марші.

Я швидко підіграв:

— Звісно, Вадиме, приймається, але якщо пропускає гол, то плюс десять кілометрів на марші.

На шикуванні після матчу було не до сміху: Україна програла 3:0. На обличчях читалися «радісні емоції», тим паче що взявся дощик накрапати, тож довелося лупашити по глині аж до ранку — марш розтягнувся на 82 км. Але це вже як картковий борг. Зрештою вони тоді виграли змагання, а нині це найпотужніші офіцери й командири ССО. Ось вам і доказ, що навіть анекдотичні ситуації можуть допомагати досягти високих результатів у бойовому вишколі.

Тож із наведених вище причин далі мав місце мій особистий «пошук щастя» у Львівській академії сухопутних військ, де я два роки

пропрацював начальником факультету аеромобільних військ і розвідки. Проте й цей період приніс свої, хоч і дещо інші, розчарування. Зашкарубла система освіти з конспектами десятирічної давнини, відсутність бажання вводити щось нове, сучасне — це лише один бік проблеми. Тож конфлікт із керівництвом навчального закладу був неминучим. Розбіжності в поглядах проявилися вже через два тижні після призначення на посаду: на конференції з виховання лідерських якостей майбутніх командирів, я заявив військовим професорам, «…що вони з курсантів роблять слухняне сіре стадо». Пам'ятаю, як завершив свою гостру промову заявою, що їх шокувала: «Як кажуть у нас в розвідці, хто в дитинстві в чужому садку яблука не крав, той не стане розвідником».

Вони просто на якийсь час заціпеніли. Одначе, як уже згадувалося, моє бажання змін у підготовці офіцерів — це лише вершечок айсберга. Хоч це потім і мало дуже трагічні наслідки — найбільше молодих офіцерів загинуло в 2014—2015 роках саме через ту неготовність керівництва академії займатися справжньою бойовою підготовкою. Натомість курсантів використовували як робочу силу — відкрито й нахабно. Та коли там зажадали створити з нуля новий полігон, я не стерпів. Запитав: чи вам наявного бракує? І вголос порахував, скільки лісу очільники закладу вирішили конвертувати в долари для своїх кишень. Звісно, став для них небезпечним чужинцем, тому за першої нагоди пішов далі своїм шляхом.

Часом різні види навчальних завдань, приміром як на рівненському полігоні, викликали в командування 13-го армійського корпусу справжній шок. Якось увечері начальник полігона запросив мене на розмову за чаєм та й каже, що під час перевірки їдальні бачив, як «два моїх амбали» рубали м'ясо. Справді, були двоє таких хлопців богатирської статури. Але питання було пов'язане не з м'ясом — офіцер, коли побачив поряд собачі голови, аж присів. А ще більше здивувався, коли я спокійно роз'яснив, що це в нас просто предмет такий — «Виживання в екстремальних умовах. Забезпечення життєдіяльності розвідника». Тут нічого жахливого немає — ми готуємося до будь-яких ситуацій, то ж учимося серед іншого їсти й жаб, і змій, мишей. Для піхоти дивовижа, а для нас — звичайна робота. Через день на полігон приїхав із перевір-

кою командир 13-го армійського корпусу генерал-лейтенант Геннадій Воробйов, на жаль, нині покійний. Викликав і дуже серйозно запитав:

— Ви що, вже всіх собак перебили для експериментів на своїх бійцях?

— Та ні, — відповідаю, — пане генерале. Але ми ж мусимо по-справжньому виховувати спецпризначенців, а не імітувати підготовку до війни.

Були в нас і інші заняття, як-от ми відвідували морги, щоб на війні люди не зомлівали од вигляду розтрощених або відірваних кінцівок. Або ще собак спускали на спецпризначенців задля тренування: домовлялися з колоніями, де тримали ув'язнених, і охоронних собак використовували ще й у такий спосіб. І охорона мала можливість потренувати собак, і ми вправлялися. Так забезпечували багатогранну підготовку людей для виконання завдань в умовах підвищеної складності, за будь-яких умов. Підходили до цього серйозно, шукали можливості, попри ігнорування з боку політиків і чиновників.

Чимало всього ще траплялося до призначення начальником штабу — першим заступником командувача Високомобільних десантних військ у 2012 році. Я так і не кинув військової кар'єри через свою незнищенну любов до служби й армії. Та й гризло якесь інтуїтивне відчуття, що все це просто так не закінчиться. «Усе це», — це недбале, зневажливе ставлення до війська, оте дивне, кероване з Кремля, реформування за часів Януковича, коли Збройні сили зрадили й злили остаточно. Найгірше, що ми пережили, — приниження армії та безпрецедентну втрату авторитету військових. Ми впали майже до нуля, як нині кажуть, «досягли дна й пробили його». Певно, аби відродитися, як отой чарівний птах Фенікс. Бо саме злочинна бездіяльність військово-політичного керівництва держави й призвела до жахливого вторгнення й виснажливої війни.

Ще одне маленьке, але вагоме питання, щодо якого хочу висловити своє ставлення, — жінки в українській армії. Знову згадую досвід бабусі — із розумінням, що всі на світі жінки потенційно героїчні. Бо хоч моя бабуся народжувала дітей уже після війни, певно, інстинкт спрацював — захищати потомство, хай навіть майбутнє, але наразі мої жінки — дружина й донька — військово-

службовиці ЗСУ, і це мене значною мірою підтримувало. Як і усвідомлення їхньої базової підготовки до будь-яких нештатних подій і здатності ухвалювати критичні рішення в екстремальних ситуаціях. Єдине — я не підтримую ідеї перебування жінок на полі бою, у зоні бойового зіткнення. Бо це нас, чоловіків, робить слабшими.

Отже, на цьому й завершую свою коротку самопрезентацію. Я сам себе створював і формував власне сприйняття життя, миру, війни. Знаю, що ніколи не ховатимуся за спинами підлеглих. Однак знаю і те, що ніколи не дозволю собі їх жаліти. Наше життя, як місія, — це досить важка робота. У військових, особливо на війні, — дуже важка робота.

Інколи мені дорікають, вважаючи мене впертою натурою, але я парирую: я просто маю свою думку й намагаюся все доводити до кінця. І вже до віку дотримуватимуся свого головного життєвого кредо: «Роби те, що мусиш, а далі — як буде. Виконуй свою життєву місію, попри протидію. Ти живеш один раз — і тобі відповідати перед Господом Богом і перед тими, хто тебе оточує».

ВІЙНА. БОЛЮЧІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Почати варто із заяви. Ніколи не зрозумію і не прийму риторики: «Військо не було готове до відбиття агресії в Криму». Війська були готові в тому обсязі, в якому їм ставили завдання. Але реалізація, виконання, подання результату були закритими. Якби ми працювали згідно з планом, розробленим попередньо Генштабом, то, гадаю, на той момент війна з РФ могла б піти іншим шляхом або її не було б узагалі. Про відповідальність, точніше — традиційну безвідповідальність політиків — розмова нескінченна. Проте поки що — про початок війни стисло й «без камуфляжу».

Війна застала мене 31 січня 2014 року в Києві: нас підняли по тривозі, і ми зразу розпочали виконання плану дій із недопущення зовнішньої агресії щодо нашої держави. Цей документ був підписаний начальником Генштабу ЗСУ генерал-полковником Володимиром Заманою ще 13 грудня 2013 року — тож це свідчення, що певною мірою Збройні сили таки готувалися до негативних сценаріїв, одначе не все відбулося так раптово, як інколи тепер інтерпретують події деякі політики.

Ми впритул підійшли до виконання другого етапу цього плану — активного нарощування зусиль. Збройні сили розглядали варіант захоплення наших територій, і тому певна кількість військових частин була зорієнтована на протидію можливим спробам вторгнення. Зокрема, готувалися до силової протидії і частини ВДВ, безпосередньо 25-та повітрянодесантна і 79-та аеромобільна бригади. Вони так само, як і 3-й та 8-й полки спецпризначенців, мали ввійти в Крим, зайняти позиції і посилити те угруповання, яке мали на півострові Збройні сили України. І де-факто наші підрозділи були повністю готові діяти в Криму, готувалися до термінового перекидання на півострів.

Загалом передбачалася реалізація трьох етапів цього плану. У межах реалізації першого етапу безпосередньо ввійшли в Крим передові підрозділи 25-ї бригади. Точніше, розвідувальна рота 25-ї бригади в кінці лютого 2014 року проводила тренування в Криму й була там заблокована російськими військами, що вторглися на півострів. Рота згодом успішно пробилася зі зброєю і технікою на материкову частину України, але ми ж розуміємо, що сценарій міг би бути зовсім інший — у нас були всі можливості для цього.

Певні частини ВДВ і підрозділи спецпризначення почали виходити до державного кордону й у межах наступних етапів мали збільшити угруповання в Криму на декілька тисяч військових — причому йдеться про елітні підрозділи десантників і спецпризначенців у повному складі. До того ж з підрозділами десантників і спецпризначенців мали увійти в Крим іще 72-га й 26-та артилерійська бригади та ще підрозділи ПС ЗСУ й армійська авіація — це мало би бути досить потужне угруповання. Через певний час мав розпочатися згаданий другий етап, аж раптом… усе загальмувало. Дивним чином виявилися непідписаними бойові розпорядження на застосування військових частин. Гадаю, питання це суто в політичній площині, та, імовірно, воно було ухвалено навіть не генералом Заманою — добре почути було б із цього приводу саме його думку. Бо внаслідок неухваленого рішення ми не ввели на півострів додаткові сили й армійські засоби.

Між іншим, я переконаний: частини ВДВ були спроможні виконати свої завдання — відповідно до згаданого плану. Так само як і групи спецпризначення наших полків і центрів чітко знали

свої завдання й беззастережно їх виконували. Наше перебування в Криму, оперативне посилення угруповання й демонстрація активних дій точно не дозволили б безкарного зухвальства військ Російської Федерації на півострові. Справді, якби ми діяли згідно з тим планом Генерального штабу, то впевнений, що війна з Росією йшла б іншим шляхом або її зовсім не було б. Збройний супротив у Криму зупинив би російську армію на півострові.

Говорячи про роки, що передували наступу РФ у 2014 році, слід згадати, що російська агентура дуже потужно попрацювала в Україні, зокрема щодо руйнації Збройних сил. Наприклад, постійні переходи на новий штат протягом 2013 року стали надпотужним ударом по армії та, я сказав би, зашморгом для бойової підготовки війська. Так само внаслідок ворожих дій плани мобілізації та досягнення бойового злагодження підрозділів у 2013 році були виконані лише приблизно на 10—15 %.

Водночас багато чого робилося під найкращими, солодкими й позитивними гаслами — до прикладу, наміри переходу ЗС на контрактний принцип комплектування. Справді, одним із проголошених пріоритетів військової реформи напередодні війни була відмова від призову — передбачалося вже у 2013 році (відповідно до заяви міністра оборони Павла Лебедєва) призупинити призов і перейти на комплектування армії винятково за контрактом. Справедливим здавався аргумент, що короткий термін строкової служби не давав змоги військовослужбовцю опанувати військову техніку, а армії — досягти досконалого рівня бойової злагодженості на рівні батальйонів і вище.

До того ж на найпотрібніші спеціальності йшли значні кошти. Наприклад, для підготовки командира танку чи БМП протягом чотирьох-п'яти місяців витрачали майже 20 тисяч гривень, після чого воїн через п'ять-шість місяців звільнявся в запас. А з новим призовом усе починалося спочатку. Одночасно тоді не йшлося про утримання чисельних Збройних сил мобілізаційного типу — навпаки, було проголошено створення армії європейського типу, з акцентом на високоточну зброю та високомобільні підрозділи. Проте через «перехідний період» у ЗСУ необхідний рівень підготовки строковиків втрачався, а контрактної армії ще не було. Тож суміжних негативних факторів на початку 2014 року було аж задосить.

Також слід враховувати, що ця війна розпочалася на тлі фактичної відсутності військово-політичного керівництва, і це стало ключовим козирем для ворожої Росії. Із самого початку путінського правління лише в лютому 2014 року Кремлю вдалося досягти такого результату, коли країна опинилася без Головнокомандувача ЗСУ й фактично без Верховного Головнокомандувача — Януковичем керували з Москви, тому його присутність у Києві була радше негативним фактором. Варто нагадати, що 18 лютого 2014 року під час Революції гідності, отримавши від керманича держави наказ застосувати силу до мітингувальників на Майдані Незалежності, начальник Генерального штабу — Головнокомандувач Збройних сил України генерал Замана відмовився виконувати злочинний наказ і подав рапорт про звільнення з посади.

Коли 19 лютого відбулося прогнозоване звільнення начальника Генштабу ЗСУ Володимира Замани та його заступника Юрія Думанського, шлях для загарбницьких планів Москви було певною мірою розчищено. З одного боку, до Києва вже були перекинуті десантні частини, з'явилася інформація про передислокацію до столиці батальйонів морської піхоти, а з другого — «зникло» військове командування армії. Гадаю, саме це й підштовхнуло Кремль застосувати силу. На жаль, фраза «історія вчить того, що нічого не вчить» стовідсотково підходить до нашого політичного істеблішменту, який здійснював керівництво державою протягом новітньої історії, до початку 2014 року.

І все ж війна вже у 2014 році показала: підрозділи спецпризначення і ВДВ були дуже мотивовані, вдало підготовлені й здатні діяти рішуче, правильно й зухвало. До речі, в разі демонстрації нами сили цілком імовірно, що до збройного спротиву в Криму й не дійшло б. Коли росіяни побачили б свіжі частини, а частини ВДВ були спроможні виконувати завдання з блокування дій ворога. Звісно, ми не маємо тут забувати, що разом із регулярною армією на захист держави піднялися добровольчі батальйони, більшість із яких потім стала ядром уже нової української армії. Цей досвід став українським феноменом — саме його «друга серія» у 2022 році значною мірою зупинила російську навалу під час повномасштабного вторгнення.

Тоді ж, у 2014 році, військові формування з добровольців, що почали виникати у квітні, здебільшого з активних учасників київського Майдану, продемонстрували зовсім інший, не звичний для московських загарбників шлях активного опору. Головно, саме ці добробати й компенсували відсутність військово-політичного керівництва держави. Такі формування, як «Азов», «Айдар», «Донбас», «Дніпро», «Шахтарськ» із сотнями швидко озброєних добровольців, стали символами українського спротиву. Звісно, певною мірою це було поєднанням бізнесу й мілітаризму, але головне ж — результат.

Як відомо, фінансувалися добробати не тільки і не стільки державою, скільки шляхом оперативно розгорнутих громадських ініціатив і приватних пожертв, а ще коштами небайдужих бізнесменів. Зокрема, і олігархів, як, до прикладу, було в ситуації з Ігорем Коломойським. Навіть сумнівний юридичний статус на початку війни не завадив справі — організації потужного опору. Легалізація відбулася лише з часом: «Донбас» підпорядкували Нацгвардії, Міноборони приєднало до ЗСУ «Айдар», а «Дніпро», «Азов», «Шахтарськ» стали загонами міліції особливого призначення при МВС.

Зброї тоді бракувало, була майже відсутня координація силових структур з боку Генштабу ЗСУ, а вигадування АТО — антитерористичної операції під керівництвом Антитерористичного центру — було не найкращим рішенням. Зокрема, формально АТО керував перший заступник голови СБУ, а насправді… знак запитання. І все ж це був перший у новітній історії видатний досвід організації опору «знизу», який дав армії, та й усім силам оборони, що називається, перевести дух і налаштуватися на системну збройну протидію ворогу.

На жаль, позитивний досвід стихійного опору державою не був розвинутий і трансформований у створення потужної територіальної оборони. І якщо потенціал стримування протягом 2014—2022 років мав розвиток завдяки завзятій і професійній роботі армійських командирів, то потенціал оперативного введення резервів і забезпечення сил оборони зброєю для ведення війн нового типу майже не зрушив із мертвої точки. Навіть за умов створення Сил спеціальних операцій, структур інформаційного протиборства й психологічних операцій, кібервійськ, розвитку розвідувальних органів.

Чи готові були росіяни воювати за Крим у 2014 році? Я був присутній на допитах тих осіб, що працювали на Російську Федерацію у 2014 році, і вони чітко вказували, що якби з боку України під час захоплення Криму була чітка протидія, то операція, найвірогідніше, завершилася б. А якщо зайди спробували б воювати, а ми показали б зуби, жорстко огризнулися, вони точно відступили би тоді. Путін не був упевнений і дуже вагався.

Для утримання Криму треба було рішуче локалізувати провокації «зелених чоловічків», щойно вони з'явилися на вулицях Сімферополя та Севастополя. Хоча в Криму вистачало сепаратистських настроїв, протидіяти регулярним частинам армії вони не наважилися б. Водночас у нас був обмежений проміжок часу для активної протидії; гадаю, це було можливим до 27—28 лютого, пізніше вже була б відверта війна. На жаль, безхребетність українських керманичів і майже нульова реакція Заходу призвели до легкого захоплення Криму, локального вторгнення на Донбасі у 2014 році, та й здійснення наймасштабнішого вторгнення в Україну в лютому 2022 року. Те, що українські політики у 2014 році не наважилися до збройного опору, не віддали наказу про жорстку відсіч, призвело до загибелі тисяч українців не лише протягом 2014—2022 років, а й після масштабного вторгнення у 2022-му.

Ці події прямо пов'язані, і ключовою причиною ескалації війни й трансформації її в глобальний виклик українській нації є нездатність військово-політичного керівництва України діяти, віддавати накази до спротиву й готувати націю і країну до війни.

Отже, те, що можна було зробити безкровно протягом останнього тижня лютого 2014 року, з початку наступного місяця вже було фактично недосяжним. Тож коли 1 березня 2014 року 79-та окрема аеромобільна бригада під керівництвом полковника Валерія Курача висунулася з Миколаєва в бік Красноперекопська, а вночі дісталася Чаплинки, ситуація змінилася кардинально. На кордоні Криму й Херсонської області було виявлене велике скупчення російських військ, тому операцію з прориву до Красноперекопська скасували…

На самому початку війни справді утворився ганебний розрив між тим, що можна було застосувати як превентивні заходи, і тими бойовими розпорядженнями, які ми реально підписали. Але

всі підписані накази ми виконали, ба більше — попри відсутність своєчасних рішень військового командування України й забезпечення бойових завдань. Я стверджую, що у 2014 році десантники й спецпризначенці дуже потужно проявили себе в боях. Наприклад, 8-й окремий полк спеціального призначення в зіткненнях під Луганськом використовували просто як протитанковий загороджувальний загін, коли під командуванням полковника Олега Нечаєва спецпризначенці з мінами в руках зупиняли проходження російської бронетехніки.

Як визнав у 2015 році нині, на жаль, уже покійний командувач Сухопутних військ генерал Анатолій Пушняков, саме підрозділи ВДВ і спецпризначення забезпечили якісне злагодження механізованих і танкових частин ЗСУ. А чого варта поява в українській армії в умовах війни таких потужних командирів, як Михайло Забродський, Юрій Содоль, Олег Нечаєв та Андрій Матвіїшен! Це й був той шлях до армії нового типу. Це ті полковники, які кували, а нині, вже як генерали й Герої України, і далі кують нашу Перемогу.

Нагадаю, влітку 2014 року 95-та бригада під командуванням полковника Забродського здійснила рейд у тил супротивника й протягом двох тижнів виконувала різні бойові завдання; пройшла аж 470 км від Слов'янська до Маріуполя, а потім уздовж російсько-українського кордону й через Луганськ повернулася до Слов'янська. Американські експерти визначили, що це найдовший рейд збройного формування в новітній історії. Так само й 25-та окрема повітрянодесантна бригада під командуванням полковника Содоля провела в активних боях на території Донецької та Луганської областей п'ять місяців.

Як бачимо з цих епізодів війни, жодних проявів слабкості в бійців підготовлених підрозділів і військових частин не спостерігалося.

Перші мої особисті бойові зіткнення відбулися у квітні 2014 року. В одному з таких боїв ми брали участь разом із Головнокомандувачем ЗСУ генералом Муженком і кількома іншими генералами. Ми саме повернулися з кримського напрямку до тодішнього Дніпропетровська. Муженку зателефонував Забродський і повідомив, що вони ведуть бій у районі Добропілля. Пощастило, що якраз у небі були два МіГ-29, тож генерал Муженко через командувача Пові-

тряних сил переспрямував літаки на прикриття підрозділів бригади Забродського. Тож і ми швидко завантажилися в гелікоптери й полетіли в район бойових дій.

Ще був цікавий епізод — я все своє завжди тримаю при собі, — тому довелося ділитися із панами генералами і магазинами, і гранатами. У районі між Краматорськом і Добропіллям наша така собі «зведена генеральсько-офіцерська група» взяла безпосередню участь у деблокуванні 25-ї бригади ВДВ, звільнили з полону проросійських сепаратистів групу наших десантників і не допустили захоплення БТРД. Ось таким був перший бойовий контакт — у сучасному розумінні нічого екстраординарного не трапилося, але то був перший досвід із обстрілами зі стрілецької зброї.

Напевно, картина мого особистого сприйняття початку війни була б неповною, якби не згадав свого молодшого брата. З перших днів війни Станіслав уже брав участь у бойових діях, а 5 травня 2014 року дістав поранення під Семенівкою. Він, як і всі інші, був мотивований на збройну боротьбу. Брат пройшов строкову службу, потім — контрактну, зрештою прапорщиком прийшов до мене в полк. У 2011 році він звільнився, проте через півтора року знову пішов служити в спецназ Внутрішніх військ. Прикриваючи відхід «Альфи» під Семенівкою, Станіслав замінив пораненого кулеметника, там потім його й підстеріг снайпер. Забігаючи наперед — після поранення Станіслав знову воював, отримав бойові травми. Наразі став інвалідом війни 2-ї групи, проте це не заважає йому приносити чимало користі державі.

КРАМАТОРСЬКИЙ АЕРОДРОМ, АБО СОРОК СІМ ДНІВ У ОБЛОЗІ ВОРОГА

У тому-таки 2014 році мені довелося командувати обороною Краматорського аеродрому — з 24 травня до 5 липня. Я був тоді начальником штабу ВДВ. Але через те, що і десантні бригади, і саме командування ВДВ були розпорошені, тобто вимушені діяти відразу на багатьох ділянках війни, інколи треба було брати на себе командування для виконання небезпечних, одначе важливих завдань.

Розпочати варто з того, що в травні 2014 року я дістав наказ захопити з підготовленою та злагодженою 79-ю бригадою ВДВ Са-

вур-Могилу, потім створити потужну систему блокпостів уздовж українсько-російського кордону. Однак, на жаль, 22 травня неподалік міста Волноваха Донецької області сталася дуже сумна подія — зухвалий розстріл 51-ї окремої механізованої бригади ЗСУ. Нагадаю, тоді це були найбільші втрати ЗСУ від початку антитерористичної операції: загинуло вісімнадцять бійців 51-ї ОМБр, ще приблизно тридцять дістали поранення. Побоїще під Волновахою вразило всіх і позначилося на наших планах, зокрема частину 79-ї бригади терміново перекинули на місце події для латання утворених внаслідок бою дірок.

А я отримав завдання залишити 79-ту бригаду й організувати оборону Краматорського летовища. Не можу не згадати анекдотичний випадок під час підготовки до перельоту. Я перший прийшов до вертольота, а потім приєдналися командувач Повітряних сил ЗСУ генерал Дроздов і ще кілька осіб. І всім запропонували одягти бронежилети. Те, як командувач уперше у своєму житті одягав бронежилет, викликало в мене дикий регіт, — це було так комічно й чимось нагадувало «Маски-шоу», зокрема епізод, коли один із героїв залазив на гінекологічне крісло. Водночас ми всі знали, що Сергій Семенович — дуже вправний пілот, один із найкращих в Україні. Цей епізод, між іншим, свідчить, що ми тоді свою свідомість іще не перемкнули на війну.

Отже, Краматорський аеродром і справді був доволі вигідною позицією — він давав змогу контролювати підступи до Слов'янська й Краматорська. Не кажучи вже про важливість (як для нас, так і для ворога) використання самого аеродрому як надзвичайно вдалої ланки логістики — прийому авіаційних вантажів літаками й гелікоптерами. Звісно, російські бойовики намагалися його захопити.

У загоні під моїм керівництвом був не лише особовий склад ВДВ, а й спецпризначенці, представники Повітряних сил. Загалом у захисті аеродрому на периметрі в 7 км брали участь 182 особи, а фактично протягом сорок сім діб ми разом пережили шістнадцять інтенсивних боїв із російськими бойовиками й упевнено витримали шістдесят два ворожих обстріли. Гадаю, вкрай важливо, що завдання ми виконали без жодного «двохсотого», а за весь час був лише один поранений і кілька контужених. Це статистика для

загального розуміння цілісної картини того часу. Наприклад, інколи доводиться чути різні думки про відвертий український пацифізм у 2014 році або про відсутність підготовки й готовності до жорсткої боротьби на початку збройної агресії Росії.

Хочу наголосити: це байки, вигідні для прикриття бездіяльності певних керівників держави й вітчизняного війська. Так ось, за лічені дні під час оборони аеродрому нам вдалося досягти високого рівня бойової злагодженості та підготовки до відсічі, а також неабиякої наснаги й відмінної психологічної готовності. Звісно, мені значною мірою пощастило: зі мною був підготовлений особовий склад, хлопці, з якими я раніше служив, — десантники з 95-ї та 25-ї бригад, спецпризначенці з 3-го та 8-го полків і ще невеличка кількість солдатів та офіцерів авіаційної комендатури, які безпосередньо й служили на цьому аеродромі. Хлопці з авіаційної комендатури були теж дуже вправні. Ще до мого приїзду першу спробу захопити аеродром відбили саме вони — під орудою майора Євгена Ялишева. Харизматична людина й патріот вищого ґатунку. У нього, до речі, брат служить у Повітряних силах, уже генерал.

Водночас не лише завдяки мужній і сильній команді вдалося виконати завдання без втрат. Ми справді були максимально заряджені. Навіть під час оборони відбувалися постійні тренування, саме тому все в нас стосовно злагодження вдавалося майже бездоганно. Відчувалося, що кожен захисник аеродрому прагнув діяти якнайкраще, тож на виході мали потужну командну гру. Я опікувався, щоб увесь життєвий цикл захисників був збалансований. Адже на війні солдат має три положення: він або відпочиває, або готується до бою, або воює. Вільного часу бути не має. Бо коли у воїна з'являється вільний час, можуть виникати дурні думки — а вони руйнують основи морально-бойового духу й інколи гірші за реального ворога. До того ж я дізнався, що до мого приїзду охоронцям аеродрому взагалі забороняли стріляти. Треба було все на летовищі організовувати, так би мовити, з нуля — від роботи з людьми до підготовки позицій.

Мене надзвичайно обурило очевидне: побоїще під Волновахою із безпрецедентними втратами стало наслідком украй низького рівня бойової і тактичної підготовки, безвідповідальності стосовно розвідувального забезпечення і взаємодії з іншими підрозділа-

ми. А це передусім неналежна, неадекватна підготовка. Одночасно до мене дійшли твердження очевидців, що бійці 51-ї бригади стріляли в повітря й по ногах противника — а це вже прояви психологічної неготовності до війни. Аналіз цієї інформації переконав у необхідності нарощувати зусилля і всебічно готуватися до запеклих боїв із ворогом.

Перше завдання, яке я поставив, — здійснити належне інженерне обладнання летовища. Попередній керівник оборони практично нічого для цього не зробив, мало того, він іще й трактора сепаратистам віддав. Хоча за місяць тим трактором, поки він там керував, можна було нарити тунелів до самої Москви. Але ми, на жаль, техніки не мали. Загалом було лише вісімнадцять лопат — тож рити оборонні позиції довелося позмінно. Власне, коли ми першого дня після приїзду порахували наше інженерне спорядження, я й підсумував побратимам: «Починається операція “Кріт”». Тож ми взялися копати, як-от воїни 10-го непереможного легіону Юлія Цезаря. Менш ніж за два тижні на летовищі обладнали основні, запасні та обманні позиції. Знімали частину аеродромних плит і перекривали ними вириті окопи. Так само за допомогою наявних на аеродромі підручних матеріалів облаштовували бліндажі. Організували повноцінну розвідку, навчили десантників вести спостереження вночі.

Дещо ми вчилися робити на ходу, але відповідна психологічна підготовка сприяла військовій креативності. Та й узагалі, розвідники й десантники — люди творчі й винахідливі, і це дало змогу якийсь час вводити противника в оману. Наприклад, усвідомлюючи, що сил і засобів у нас не так багато, ми якось за ніч зварили з труб макети 122-міліметрових мінометів, пофарбували їх і демонстративно виставили — завдяки цим муляжам вдалося зберігати дистанцію між нами та противником принаймні чотири-п’ять діб.

Використовували й інші можливості, зокрема захисні стінки для літаків, які встановлювали у шаховому порядку, коли ми могли спостерігати за противником зі стиків, а самі пересуватися приховано для тих, хто хотів би нас знищити. Водночас, зрозуміло, нічого нового для оборони аеропорту ми не вигадали — це все пройдені, проте призабуті знання, принципи, навички. Тому я й наполягаю: постійні навчання правильно, раціонально й резуль-

тативно воювати — це дуже важлива справа, якою не можна нехтувати. І її не можна підміняти чимось іншим.

Ми впевнено витримали облогу — найскладніший проміжок часу розпочався з кінця травня, коли опинилися без електрики. Підрив електричного забезпечення був неприємним сюрпризом іще й тому, що наявні на аеродромі агрегати працювали на бензині. А його було обмаль, а от солярки ну дуже багато, хоча дизельних пристроїв і не було. Але тоді нас іще можна було виручити відносно безпечно, бо поки що ворог ретельно вивчав ситуацію, а ми до нього принюхувалися. Тож я попросив волонтерів, і вертольотом нам доставили 4-кіловатний дизельок. Урешті, він витягнув усі наші мобільні й радіостанції.

Із 30 травня ситуація погіршилася — противник підірвав водогін. Свердловини на аеродромі не було, хоча трішки допомагали джерела. Проте з часом бойовики вичислили точки нашого «водного живлення» та підірвали й ті джерела. Наступні дев'ятнадцять діб оборонці летовища не мали доступу до води, одночасно був період у дванадцять діб, коли в нас узагалі не було води. Непростий час, бо довелося випити воду з усіх пожежних цистерн. Уміло й активно збирали дощову воду. Пригадую воду з пожежних водойм — а це колишні цистерни для зберігання авіаційного палива, — вода з них більше нагадувала тосол, із сильним присмаком керосину. Але, правду кажучи, керосин нас і врятував. Воду ми, звичайно, очищували, робили всілякі фільтри з підручних засобів, одначе керосин знезаражував воду, і тому в нас не було ніяких кишкових інфекцій. Попри огидний присмак, результат виявився дивовижним.

Процес вживання води був навіть дещо комічним — якщо оцінювати з нинішньої позиції. Тобто якщо хочеш пити, то на солдатську чашку кидаєш п'ять-шість ложок кави, перебиваєш керосиновий присмак. Але ж себе не надуриш — через пів години хоч запальничку до рота можна підносити. На той час здійснити постачання води було вже неможливо через надзвичайну небезпеку для екіпажів вертольотів.

Нагадаю, що саме напередодні, 29 травня, над Слов'янськом російські вороги збили вертоліт Мі-8 генерала Кульчицького, внаслідок чого загинули він і ще одинадцять бійців спецпідрозділу МВС і гвардійців. Я це чудово знав, бо саме мої хлопці з 8-го полку

знайшли останки й збирали людські тіла. Тож я добре розумів, що надалі гарантувати безпеку для прильоту вертольотів не зможу, процес поступово ускладнювався. Добре, що мені встигли завезти найнеобхідніше: боєприпаси, продукти, інженерні засоби. Тому я чітко артикулював командуванню: до мене більше нічого не має прилітати, протримаємося.

Ми мали пристосовуватися до умов. З часом нам добряче пощастило — настав період рясних дощів. Пам'ятаю, коли пішов перший дощ — одразу такою нестримною зливою, — сяйнула думка, що Бог на нашому боці. Люди по-дитячому раділи, довго милися і пили воду просто під час дощу. Прали, не знімаючи одягу, посипаючи його порошком. Злива була добряча, ще й холодна, але це була щира радість! Брак води психологічно тисне на людей, проте мені пощастило з підлеглими — каркас був із професійних військових, які до таких речей привчені. Усі в загоні кріпилися. Тут точно не зайвим виявився курс виживання в екстремальних умовах. Серед іншого, навчилися самі пекти галети, до речі, смачні. Раділи по-справжньому, коли на обід почали отримувати по два шматочки хліба. Утім, це дотичні питання, бо на тлі всіх складнощів нашого військового побуту доводилося вести оборону, а інколи й доволі запеклі бої.

Життя в оточенні ворога — це постійна напруга, очікування атак, обстрілів. Через чотирнадцять днів оточення я озвучив прохання скидати вантажі з висоти 7 км на парашутних платформах. Перше десантування було безтолкове, бо все опинилося на підконтрольній ворогу території, але ми повернули той вантаж з боєм. Поки одні прикривали й вели зухвалий бій, інші збирали під кулями надіслану передачку. Одна БМД заглухла, тож довелося її евакуювати на тросах під обстрілом. Але завдяки натиску наших хлопців вдалося противника відкинути. І все до останнього, навіть парашути забрали, ризикуючи життям. Тоді я усвідомив, наскільки мужні в мене хлопці були, наскільки всебічно підготовлені. Варто лише додати, що решта скинутих вантажів потрапляла вже в центр летовища.

Щоправда, не все минало бездоганно, наприклад при скиданні одного з вантажів парашут під час розкриття порвався — і платформа просто гепнулася об землю. Тоді побилося все — оптика,

боєприпаси, навіть консервні банки порепалися… А ось три трилітрові банки із салом навіть не тріснули. Тоді іронізували, мовляв, національна їжа тому й популярна, що стійка до будь-яких катаклізмів. Ще в нас постійно була червона риба: їли її тричі на день — ідеться про звичну для армії того часу кільку в томатному соусі. Після трьох днів такої «дієти» тої риби вже не хочеться. Але інколи дозволяли собі печивко «Комбат» або торти з галет: шар галет — згущене молоко — шар галет — згущенка… Ще було борошно, і після отримання «з великої землі» кількох пачок дріжджів приготували лаваші й хліб. Це було 2 липня. Я навіть сфотографував, як тримаю буханку хліба — це був найсмачніший хліб у моєму житті.

Зброя — один із ключових елементів забезпечення бойового завдання. Із самого початку в нас у наявності були три бронетранспортери 95-ї бригади та п'ять БМД 25-ї бригади. Хоча з п'яти БМД три були, як пам'ятники, тобто вести з них вогонь можна було, а от пересуватися — ні. Утім, ми й тут пристосувалися — вантажівками витягували їх на позицію, а вдень повертали назад, так само на тросах. Вони нам, до речі, дуже допомогли під час оборони, коли потрібно було відбивати ворожі вилазки. Розуміючи, що бої передбачаються оборонні, я замовив передусім крупнокаліберні кулемети ДШК й автоматичні гранатомети АГС-17. До 1 червня нам встигли перекинути певну кількість нової зброї і навіть була одна зенітна установка ЗУ-23-2.

Нам вдалося з трьох автівок зібрати одну й використати її як колісну базу для нашої зенітки — вона, до речі, зіграла значну роль у обороні, бо дуже ефективно й ефектно знищувала противника, який намагався наступати. Зі стрілецьким запасом було все нормально: я вимагав від захисників не стріляти намарне, а починати стрілянину тільки тоді, коли впевнений, що можеш вцілити. Безпілотники тоді ми теж не збивали, якщо не були впевнені, що дістанемо. А ще на летовищі в нас було два міномети. Вони нас рятували, але доволі умовно — мін було лише шістдесят дві. Тому кожен боєприпас мусив втрапити конкретно в ціль.

Умовним начальником штабу охорони аеродрому був у мене підполковник Андрій Володимирович Качанов — тоді він служив начальником штабу БРАГ 25 опдбр. А до того — певний час

командиром мінометної батареї. Отже, він був мінометником із солідним досвідом і відмінними навичками. А в нас були ще дві НОНИ — це самохідні 120-міліметрові міномети, командував ними капітан Дубина, дуже гарячий хлопець, вправний. Завдяки навичкам і добре організованій пов'язаній системі спостереження нашим мінометникам вдавалося вже після першої міни ворога менш ніж за дві хвилини бити точно туди, звідки та міна прилетіла. Розуміючи, що техніки в нас на всі випадки недостатньо, я створив рухому вогневу групу, зокрема залучили до неї БТР і ЗУ-23-2. Для цієї групи були визначені дев'ять позицій — для різних ситуацій. Ми ці машини постійно переміщували, щоб зменшити ризики їх ураження — схема руху була в мене в голові. Особливо швидко ми перекидали техніку після прильотів ворожих розвідувальних безпілотників. І завдяки такому маневруванню жодну одиницю техніки під час обстрілів ми не втратили.

У другій половині червня теж була цікава історія. Одна ворожа снайперка працювала зухвало й без остраху. Вона, певно, надивилася-наслухалася різного й тому вважала себе «зозулею». Там були місця, де гайок упритул сягав летовища, от вона й занадилася звідти на нас полювати. Залізала на дерево, прив'язувалася і вичікувала. Маячня, бо навіть непрофесійний снайпер розуміє: з дерева стріляти незручно й надто важко. Я періодично віддавав наказ обстрілювати кущі, якщо там щось викликало в нас підозру. Ну наші й ударили з АГСу, так вона й повисла на тому дереві. А я заборонив тіло знімати, аж поки не спухло. І поки тіло там висіло, у ворога був сигнал «Не стріляти!». Противник нас оцінив, допетрали, що ми жартувати не налаштовані.

Тож завдання ми таки виконали, людей не втратили. Хоч і був гіркий післясмак, зокрема в сприйнятті нашої місії вищим командуванням. Бо коли після завершення оборони Краматорського аеропорту я доповів начальнику Генштабу генералу Муженку, що втрат немає, він дивно поглянув на мене й сухо відповів: «Втрат немає — значить, не воював». Я змовчав, подумав тоді: хай історія розставить усе по місцях.

Між іншим, оборона Краматорського аеропорту — важливий досвід і безцінний урок. Знаю, що багатьом нашим воїнам властиве постійне ниття. І щодо того, що хтось їм мусить вирити окопи,

і стосовно всебічного забезпечення. Але особливо — щодо підготовки, яка має відбуватися й під час війни. Що глибшим буде окоп, то більше шансів у солдата вижити. Глибоке й правильне інженерне обладнання позицій суттєво збільшує шанси на виживання особового складу й сприяє успішному виконанню завдання. А постійне удосконалення злагодження є чи не головною запорукою успіху підрозділу. Війна не визнає легковажності!

Серед наших армійських пріоритетів — безперервна підготовка людей і ресурсів у глибокому тилу. Україні потрібен не просто людський ресурс — кількісний, ми ж не москалі, де «баби ще понароджують». Нам потрібні професійні воїни. Техніку нам давали й іще нададуть партнери — вони, зрештою, щиро не бажають поразки України, бо це була б цілковита поразка всього Західного світу й, напевно, розпад НАТО. А от ми маємо докласти зусиль, аби цю техніку експлуатували майстерно навчені війська. Від цього залежать і наші втрати. Отож справедливість цих слів на практиці була цілком підтверджена під час оборони Краматорського летовища — тому я не можу погодитися із висновком генерала Муженка. Тим паче що завдання таки було виконане.

До слова, зрештою, досвід захисту Краматорського аеродрому держава все ж оцінила — мене було представлено до нагороди державним орденом Богдана Хмельницького III ступеня. Проте нагородження відклали аж до 21 вересня 2020 року — гадаю, свій внесок зробив начальник Генштабу. А у вересні 2014 року орден Богдана Хмельницького III ступеня таки мене знайшов, хоча відзначили ним за інше — за порятунок українського пілота. З формулюванням «За особисту мужність і героїзм, виявлені в захисті державного суверенітету й територіальної цілісності України, вірність військовій присязі». Пізніше, на першу річницю визволення Краматорська від російсько-терористичних військ, я отримав іще один, надзвичайно важливий для мене недержавний орден — «Народний Герой України». А вже у 2020 році про Краматорський аеропорт згадав також президент Зеленський, і тоді я отримав уже орден Богдана Хмельницького II ступеня.

СУПЕРЕЧЛИВІ ПЕРЕХРЕСТЯ ПЕРШОГО РОКУ ВІЙНИ

2014 рік багато чого окреслив у всій цій російсько-українській війні, зокрема позначився на її тривалості й результативності. А ще оголив низку внутрішніх проблем і суперечностей.

Як уже наголошувалося вище, війна розпочалася за умов фактичної відсутності військово-політичного керівництва держави; з цього слід зробити висновки й у майбутньому варто передбачити запобіжники від внутрішніх негативних впливів. Ідеться про розбрат у владі, неспроможність вчасно ухвалити ефективні рішення або й узагалі, як у нас сталося на початку 2014 року, коли «легітимний президент» втік від свого народу й, зрештою, відверто виступив на боці ворога. Фактичне вторгнення ворожої Росії розпочалося 20 лютого 2014 року, коли російські війська без знаків розрізнення з'явилися на території Криму з метою захоплення та окупації півострова. А вже ввечері наступного дня Янукович здійснив акт ганебної зради України. Президент-зрадник не лише перейшов на бік ворога, він устиг після відставки генерала Замани 19 лютого призначити новим начальником Генерального штабу ЗСУ (тобто і Головнокомандувачем ЗСУ) іншого зрадника України — адмірала Юрія Ільїна. Ще через день після втечі Януковича, 22 лютого 2014 року, на посаду голови Верховної Ради України був обраний Олександр Турчинов, який з 23 лютого став виконувачем обов'язків Президента України.

Цей перелік доленосних подій свідчить про кілька важливих для майбутнього української нації моментів. Момент перший: перші дні вторгнення склалися вкрай вдало для Кремля, оскільки відбулися в критичний для України «час безвладдя». Та й далі на розподіл влади та повноважень було втрачено дні замість годин. Так чи інак, перші дні після втечі президента-зрадника політики в Києві визначали своє політичне майбутнє та таки втратили найцінніше — час. Момент другий: українське «ерзац-військово-політичне керівництво» виявилося нездатним оперативно оцінити обстановку, ухвалити рішення та віддати накази щодо збройної відсічі ворогу. Значною мірою затягуванню часу із рішеннями сприяв військовий зрадник Ільїн, який не визнавав легітимність в. о. Президента Олександра Турчинова та нової української вла-

ди. Але й сама нова влада занадто довго не могла визначитися з остаточним змістом рішень та їхнім утіленням у реальне життя. Наприклад, указ глави держави про звільнення Ільїна з посади начальника Генштабу й Головнокомандувача Збройних сил України з'явився лише 28 лютого. Момент третій: військове командування втратило можливості для вчасного й результативного збройного опору в Криму, оскільки ключові події там відбулися саме в період з 20 по 28 лютого. На жаль, сприяла захопленню Криму й беззуба позиція «колективного Заходу».

Однак і далі, після фактичної втрати Криму, нова українська влада не спромоглася повною мірою відновити систему управління армією та провести заходи на упередження щодо захисту і оборони кордонів на сході держави. Хоча, безперечно, були й вагомі позитивні кроки для розвитку сил оборони, зокрема створення Національної гвардії України — відповідний закон Турчинов підписав 15 березня. Через відсутність активних превентивних дій на тлі потужних інформаційних операцій із безперервним тиском з боку РФ і фактичне мовчання Заходу 12 квітня 2014 року російський диверсійний загін на чолі з терористом Гіркіним-Стрєлковим захопив Слов'янськ, Краматорськ і низку менших населених пунктів Донецької області. Українська влада в протидію розпочала на сході країни антитерористичну операцію з 14 квітня 2014 року (ця досить дивна двозначність тривала до 30 квітня 2018 року), хоча не впевнений, що саме такий обраний формат збройної відсічі був оптимальним у той історичний момент. Зокрема, і тому, що застосування сил оборони відбувалося практично всупереч воєнній ідеології, коли формально організацією оборони займалася СБУ, а військове командування діяло, наче під прикриттям.

Такий стан речей не сприяв не лише вдалому управлінню військами, а й відповідальності посадових осіб — пізніше це яскраво підтвердила історія з Іловайськом, стосовно якої велося ретельне й засекречене розслідування. Зрозуміло, що певна законодавча колізія заважала розгортанню та повноцінному введенню в дію армії, коли застосовувати Збройні сили України на території України не було реальної можливості — після щойно завершеної Революції гідності цей чутливий момент активно експлуатували проросійські сили в Україні та, зрозуміло, і в самій РФ. Через це

переважна більшість добровольчих батальйонів діяла саме як структури МВС.

Водночас мені дуже важко зрозуміти, чим, власне, займався генерал Михайло Куцин, який з 28 лютого по 3 липня 2014 року був начальником Генштабу ЗСУ — Головнокомандувачем ЗСУ. Бо ту діяльність і близько не можна назвати адекватною в умовах, коли відносно України була скоєна агресія та відбулася незаконна анексія величезної території. Та й зміни до Закону про СБУ, які нарешті дали змогу саме військовому командуванню почати відносно повноцінно керувати захистом, були здійснені з таким сумним запізненням, що можна казати про анемію військово-політичного керівництва на початках війни.

Ситуація покращилася, коли у травні 2014 року генерал Віктор Муженко, тоді заступник начальника Генштабу ЗСУ, указом Турчинова був призначений першим заступником керівника Антитерористичного центру при СБУ. Можна згадати та й знайти багато підтверджень того, що з 20 травня (після його призначення заступником керівника АТЦ при СБУ і до призначення начальником Генштабу) саме Муженко був фактичним командувачем антитерористичної операції. Однак цей факт ніяк не виправдовує повільність дій у Києві. Трішки пізніше, коли парламент таки зробив свій внесок у організацію збройного опору ворогові, було створено власне військовий орган, а з 3 липня 2014 року начальником Генштабу ЗСУ — Головнокомандувачем Збройних сил України став означений генерал Муженко[7].

Утім, і тут військово-політичне керівництво держави, на мій погляд, припустилося прикрої помилки, тому що Муженко формально почав виконувати обов'язки на двох посадах одразу: і як стратег, що планує операції у Києві, і як полководець — безпосередньо на лінії зіткнення. Так, загальновідомо й широко обговорювалися випадки, коли генерал Муженко особисто водив у бій підлеглих, зокрема наприкінці липня повів на прорив ударне угруповання військ у секторі «Д». Проте де-факто він вимушений був більше

7

часу проводити в столиці, тоді як у військовому органі постійно перебував його заступник — генерал Назаров.

Одночасно ще більш незрозуміло, чому військово-політичне керівництво залишило формальну «вітрину» у вигляді антитерористичної операції. Гадаю, це також була небезпечна помилка. Вона, я переконаний, мала місце через нездатність української влади й суспільства, перепрошую, «вихаркнути» те радянське минуле, в якому Сталін і його наступники намагалися змішати українців з московитами, штучно зліпити братній народ і закріпити це радянськими символами. Одначе на тлі реальної війни це треба було чинити рішуче й безповоротно. А українська влада діяла занадто обережно, і це суттєво знижувало бойовий потенціал сил оборони, армії передусім, натомість розв'язувало руки Кремлю, надавало можливість організованому злочинному угрупованню на чолі з Путіним продовжувати активну діяльність на міжнародній арені.

Зрозуміло, що загравання з Кремлем відбувалося на тлі воєнної, економічної та енергетичної слабкостей України й бажання все вирішити в політично-дипломатичній площині, але за таких умов ворог упевнено стверджував, що «війни», як такої, немає, а має місце «український конфлікт» і з Україною, тим паче існують дипломатичні й економічні відносини. На жаль, внаслідок цього не відбулося повного об'єднання суспільства, і частина України взагалі не сприймала війну аж до 22 лютого 2022 року.

Тож, аналізуючи події та рішення влади в лютому—липні 2014 року, можна стверджувати, що необхідність розширення можливостей населення до спротиву — очевидний факт, як і забезпечення психологічної готовності й умов для такого спротиву. А ще варто було зайнятися загальним високотехнологічним нарощуванням оборонного потенціалу, реалізувати багаторічну мрію всіх українців досягти рівня справжньої військової могутності держави. Зрозуміло, Україна не може стати європейським Ізраїлем, принаймні за короткий проміжок часу, але принципи Ізраїлю використати вдало може вже сьогодні. Бо Україна, як і Ізраїль, оточена ворогом.

На тлі нищівної російської війни проти українського народу моя ідея підготовки кожного громадянина до захисту держави — практично з дитинства, може стати вагомим елементом загальної

стратегії оборони. Зрештою у 2014 році саме спротив народу зупинив ворога — часом усупереч невиразним діям влади. Тож головна ознака 2014 року — неочікувана для Кремля здатність народу об'єднатися для спротиву.

На превеликий жаль, влада замало використала цю дивовижну українську перевагу, і у 2022 році все повторилося — народу, щоправда, уже разом із досить підготовленою армією довелося скористатися цим останнім козирем і вчергове зупиняти московську навалу. А чому? Тому що створення і формування Сил територіальної оборони де-факто розпочалося тільки із січня 2022 року, коли внабрав чинності президентський закон про національний спротив. Період з 2014 до 2022 року, на жаль, був втрачений для всебічної підготовки населення до оборони. Змарновані можливості стосувалися і оборонної промисловості, але про це пізніше.

2014 рік справді виявився двозначним. Але й це не завадило через чисельні прояви героїзму довести ворогу, та й усьому світу, що Україна — могутня держава, а не *failed state*, як намагалися донести світу представники «п'ятої колони» Кремля через підконтрольних політиків, науковців, медіа й представників шоу-бізнесу.

Настав час сказати кілька слів про дії ВДВ у квітні 2014 року. Варто визнати, що через розрив командування і самих бригад за неналежного їх забезпечення було чимало штучно створених проблем і втрат, яких можна було уникнути. Одна тільки 79-та бригада ВДВ була розкидана на тридцять дві ділянки фронту, на рівні відділів, рот, розрахунків — від Білгород-Дністровського до Маріуполя. Такий підхід був, певна річ, помилковим і суттєво ускладнював і управління, і, власне, виконання бойових завдань. Але впливали й об'єктивні фактори — нестача підготовленого особового складу. Не буде перебільшенням стверджувати, що головний тягар війни в перші місяці несли на свої плечах десантники й спецпризначенці — разом із «добробатами». Частина ВДВ діяла на Кримському напрямку, решта — на Луганському й Донецькому напрямках. І випадки, коли просто забирали якусь кількість людей із підрозділу, були непоодинокі.

Пам'ятаю гучний скандал стосовно переходу певної кількості військовослужбовців 25-ї бригади на бік ворога. І тут доречне за-

питання: хто загнав їх у глухий кут? Під час оборони Краматорського аеродрому в мене була можливість розпитати докладно військовослужбовців 25-ї бригади, хто і як ставив завдання та як було забезпечене його виконання.

Я особисто з цими проблемами стикався. Наприклад, у перші дні квітня під Бердянськом я споряджав другий батальйон 25-ї бригади на Красноармійськ. Водночас не було ані дроту, ані деревини для швартування — нам аж із Волині швидко перекинули дерево, а дріт дістали в Запоріжжі. Усе оперативно, завдання виконали, але це завдяки особистим контактам, а не як планове забезпечення.

Потім, коли вони вивантажилися в полі під Красноармійськом, то просто намотували кола між Красноармійськом, Ізюмом і Слов'янськом — аж до повного виснаження особового складу, бо весь час на БМД, без відпочинку та й майже без сну, бо в БМД не поспиш… Коли їм ставили завдання на прорив у районі Краматорського аеродрому, керівництво не забезпечило навіть найнеобхіднішого, зокрема мап того району. У якомусь місці військовим довелося просто розпитувати місцевих — аж до такого маразму дійшло! І воїнам так «підказали» дорогу, що вони заїхали одразу в полон. Частина з них прорвалася, а решта опинилася в неволі. Це яскравий результат неухвалення керівниками своєчасних рішень і незабезпечення підлеглих спорядженням для виконання завдань.

Звісно, тут можна казати й про відсутність відповідних навичок у командирів нижньої ланки. Потім ми з тими людьми, які фактично здали військових ворогові, розібралися, але то вже інша історія. Отже, хто за все це має відповідати? Начебто комбриг, але всі ж діяли окремо, тим паче саме командування ВДВ було розпорошене.

Утім, 2014-й — це ще й рік багатьох справжніх подвигів, героїзму. Українська нація почала прокидатися. У тому ж таки березні 2014 року спецпризначенці 3-го окремого полку й десантники 95-ї бригади взяли під охорону Донецький аеропорт. А вже з 17 квітня почалося справжнє протистояння, яке у вересні трансформувалося в украй важкі криваві бої. Наприкінці травня спецпризначенці за підтримки вертольотів і винищувачів розгромили російські загони, а їх залишки хаотично, піддавшись паніці, відкотилися.

Тоді знищили приблизно 140 російських окупантів. Потім українських захисників на летовищі посилили ще розвідниками 74-го окремого розвідбату й десантниками 79-ї й 95-ї бригад ЗСУ, також були й добровольці. До 20 січня 2015 року аеродром тримали стійко, а його оборона стала справжнім феноменом і символом незламності. Захисників терміналів називали «кіборгами» й «термінаторами», а ворог усвідомив, що має справу зі справжніми воїнами.

Це безумовний подвиг українських захисників, а ще свідчення того, що спецпризначенці й десантники були добре підготовлені до війни. На жаль, є й зворотний бік медалі. Зокрема, те, що українське військове командування тут пішло на принцип — боронити, допоки можливо! Наскільки це було необхідно, судити важко. Стратегічне значення Донецького аеропорту було втрачене ще влітку, коли армії не вдалося здійснити операцію з блокування державного кордону — головно, внаслідок застосування Росією артилерії та елітних частин спецпризначення. У той самий час принципова боротьба за кожен шматок своєї землі утверджує загальнонаціональний принцип боронити свою державу. Та й воїни загартовуються у боях. Але я все ж виступав і надалі дотримуватимуся принципу раціонального використання людського потенціалу. Там, де можемо, ми маємо берегти людей. Україна має набагато менший людський ресурс, ніж ворожа Росія.

І під час оборони Донецького аеропорту виникла ситуація, коли захисники воювали без залучення резервів, відповідно, і без ротації підрозділів, без логістичного забезпечення, фактично відірвані від основних сил. У таких нелюдських умовах воїни здійснювали подвиги, але це відбувалося на тлі досить недолугого оперативного планування й управління військами. Я проти штучного продукування таких «яскравих» епізодів подвигу українського народу, особливо коли йдеться про втрати професіоналів з великої літери; кожен із таких воїнів має бути на вагу золота. На жаль, у нас цього не відбулося, а через вісім років війни в боях за Бахмут усе повторилося…

На початку скаженої путінської навали й справді відбувалися дивні речі, коли старші офіцери (та й генерали) виконували завдання комбатів також. Певна річ, питання правильного вико-

ристання потенціалу людей постає завжди. Вище згадувалося, що й генерал Муженко, вже на посаді Головнокомандувача ЗСУ, водив війська в бій. До речі, захист Краматорського аеропорту — в разі, коли б там був батальйон ВДВ у повному складі, — завдання командира батальйону. То ж усі ці випадки були вимушені.

Тут варто розглянути й супутні проблеми. 2-й батальйон 25-ї бригади — у перші дні війни це була приблизно сотня вояків, 3-й батальйон 25-ї бригади складався з 38 десантників, звісно, комбати і там, і там були. Хоча де-факто це ж навіть не роти за кількістю особового складу. Але чому так сталося? Перед війною в межах так званої реформи були шалені скорочення, які проводив начальник Генштабу генерал Замана. Ці керовані з Кремля скорочення й постійні зміни штатів призвели до дивних «метаморфоз» у нашому військовому організмі.

Наприклад, ту ж таки 79-ту бригаду скоротили фактично до нуля. Мені якраз довелося в березні 2014 року займатися доукомплектуванням саме 79-ї бригади, бо це питання було найскладнішим і найболючішим. Скажімо, артилерійський дивізіон 79-ї бригади згідно зі штатом воєнного часу мав бути на рівні 270 військовослужбовців, а за фактичними «мирними» штатами там перебувало всього 13 осіб. Командирів розрахунків не було взагалі. І це в бригаді швидкого реагування! Водночас обласний воєнком полковник Іванов робив усе, щоби ми не доукомплектували підрозділ. До речі, коли він у 2015 році звільнився, то поїхав жити в окупований Росією Крим — ось такий конкретний приклад діяльності «п'ятої колони» Кремля.

Отой Іванов підсовував нам такий контингент, що просто жах! Або, як ми кажемо, «калік», тобто за станом здоров'я не здатних не те що у ВДВ служити, а й служити взагалі. Або п'яниць, у яких думки зайняті винятково пошуками пляшки. Через воєнкома нам надали в бригаду шкільні автобуси, які працювали на євродизелі, а наш військовий дизель їм не годився. У результаті ми насилу доїхали маршем із Миколаєва до Херсона, усе вдалося завдяки особистим зв'язкам й авторитету. Довелося особисто телефонувати воєнкомам у різні міста, де були артилерійські військові частини, відшуковувати фахівців, а в межах Миколаївської області терміново набирати інженерів-будівельників, добре обізнаних у геодезії.

Зрештою через три тижні цей дивізіон уже пройшов бойове злагодження та вирушив на війну, де активно-успішно проявив себе під час бойових дій. Значною мірою мобілізації 79-ї бригади допомогли також добровольці Кіровоградської, Дніпропетровської та Запорізької областей — вони прибували великими групами по 40—60 осіб, і багато хто з тих добровольців поповнив десантні підрозділи. Володіти зброєю та стріляти вчилися на ходу, на узбережжі Чорного моря. Вивозили на човнах мішки з обтяжувачами, набиті пластиковими пляшками, і використовували їх як мішені. Навіть міномётники так училися стріляти. За наявності бажання можна вчитися за будь-яких умов. Це приклад розв'язання проблеми на війні, коли треба швидко відшукати альтернативні можливості й виконати завдання, попри все.

Так чи інак, уже у 2014 році здатність ефективно протистояти ворогу значно зросла, як і сподівання здійснити деокупацію захоплених територій. На початку липня 2014 року українська армія взяла під контроль Слов'янськ і Краматорськ, але значній частині російських бойовиків вдалося вийти із оточених міст. І ось тут почало відбуватися чимало подій, які вказували на наявність «гнійних наривів» усередині. Наприклад, координати колони, що виходила на чолі з нині вже відомим бойовиком Гіркіним-Стрєлковим я надав командуванню, але вогонь по них чомусь не відкрили. Хоча ми наполегливо вимагали підтримки артилерії, аби зашкодити їхньому пересуванню.

Розвідгрупи 8-го полку, які діяли в складі основного угруповання й супроводжували колони, теж сигналили й надавали координати терористів. Але наполегливість ні до чого не привела — гармати мовчали навіть тоді, коли противник почав виходити вже із самого Краматорська. Такий неочікуваний для нас режим мовчання допоміг ворогу дістатися безпечних місць. Хоча між Краматорськом і Костянтинівкою було достатньо можливостей для ураження противника без ризиків для місцевого населення. Ба більше, і авіація тоді працювала, але так само не відкрила вогонь.

Не хочу ні на що натякати, зазначу лише свої висновки: такі дії командування вважаю неприпустимими й зневажливими супроти українських бійців, які постійно ризикували життям у боях. Керував тоді загальною операцією генерал Муженко, щойно призначе-

ний начальником Генштабу ЗСУ — Головнокомандувачем ЗСУ[8]. Не робитиму таємниці: я поводився нестримано, дуже емоційно й просто відкритим текстом, не без міцного слівця, розповів йому, що він нас злив і зрадив. Певно, відтоді й триває наш затяжний конфлікт і прохолодні взаємини.

Мені побратими часто казали: якби ти змовчав, то, можливо, у тебе б і кар'єра склалася інакше. Відповім так: війна зробила мене принциповим, бо в мене завжди було гостре почуття глибокої відповідальності за підлеглих, а ще нетерпимість до несправедливості, підкилимних ігор. Уважаю, що категорично неприпустимо поєднувати кабінетні баталії з реальною кривавою війною. Після сорока семи днів в оточенні в мене з'явилося чітке усвідомлення, що в разі загострення ситуації на допомогу ніхто не прийде. Рівень сприйняття дійсності тоді був значно гострішим, аніж нині. Життя і смерть якось переплелися, було відчуття, що тебе ведуть за руки: за праву — Життя, за ліву — Смерть. Це через роки після подій ми можемо спокійно розмірковувати й аналізувати, а тоді напівтонів не існувало. Було або чорне, або біле — якщо ви не знищуєте ворога, то ви або сприяєте йому, або нас зраджуєте.

До того ж не полишав гіркий присмак втрачених можливостей. Бо якби по колоні завдали якісний і професійний вогневий удар і противник зазнав серйозних втрат, гадаю, вони не зупинилися б у Донецьку, а покотилися б, певно, до самого Ростова. Адже досвід інших країн свідчить: з терористами не варто вести перемовини, терористів треба знищувати. Усвідомили б силу нашої армії та налаштованість нищити ворога — можливо, і перебіг подій був би іншим. А так вороги відчули: із владою в Києві можна домовлятися, — я так це сприймаю.

Власне, це був далеко не єдиний надміру емоційний епізод — на війні їх завжди чимало. Протиборство відсікає манірність, гарний смак та естетику — на війні здебільше домінують інстинкти.

Ще один епізод — Іловайськ. Ця магістральна подія 2014 року мене особисто черкнула, як куля по дотичній, і вдарила рикошетом по свідомості. Мушу визнати: період весна—осінь 2014 року мені взагалі важко прив'язати до дат, бо весь цей час — наче не-

---

[8] Віктор Муженко був начальником Генштабу ЗСУ — Головнокомандувачем ЗСУ з 3 липня 2014 по 21 травня 2019 року.

скінченні день-ніч, коли відпочиваєш на ходу, уривками, усе зливається в невиразну картинку, а прив'язка можлива лише через якісь екстраординарні події. Але Іловайськ якраз такою подією і був. Почати треба з того, що ще в перших числах серпня 2014 року з різних джерел до нас доходила інформація про підготовку наступу РФ. Проте наша біда полягала в тому, що частин загалом було замало — ми їх надто розтягнули через наміри розрізати донбаське угруповання ворога на дві частини. Водночас ми суттєво розпорошили свої комунікації.

Та інколи вдавалося реалізувати просто утопічні сценарії. Наприклад, під час планування звільнення Горлівки дійшло до того, що на звільнення і утримання досить великого населеного пункту командування АТО передбачало залучити лише 328 осіб. Сказати, що це замало, — нічого не сказати! Але більше на той момент просто не було, а з політичних причин ми поспішали. Звідси й підвищені ризики по всьому фронті. Одначе критичні прояви цих ризиків відбулися саме в Іловайському котлі. Немає сенсу переказувати загальновідомі речі про масштабне російське вторгнення в районі Амбросіївки, оточення українських військ під Іловайськом і підступний їх розстріл під час виходу, — зверну увагу лише на певні нюанси, які стосувалися мене особисто та які можуть слугувати уроком на майбутнє.

Отже, коли почали доповідати з різних позицій, що йдуть російські колони, у штабі АТО відповідали нецензурщиною з приблизним змістом: «Припиніть морочити голову!». Насправді було не до жартів. Тож потім, коли проблему усвідомили, хоч і запізно, командування гарячково шукало вихід — на тлі дуже неприємних експресивних подій. Наприклад, командувач сектору «Д» генерал-лейтенант Петро Литвин просто лишив військо й утік (отакий взірець штучного утворення генералітету братів Литвиних під політичним покровительством старшого брата). Або, пригадую, як мене 24 серпня викликав генерал Назаров[9] й поставив дещо дивне бойове завдання. Зокрема, каже, беріть людей, ну, яких

[9] Віктор Назаров — перший заступник начальника Головного оперативного управління Генерального штабу ЗС України (до 2019). У 2014—2021 роках тривали судові процеси, на яких Віктора Назарова звинувачували у службовому недбальстві, що призвело до збиття Іл-76 під Луганськом. 2021 року касаційний суд визнав Віктора Назарова невинним.

знайдете. Беріть транспорт, який так само треба знайти; прямуйте в район Амбросіївки, формуйте штурмовий загін з військовослужбовців 8-го армійського корпусу, які розбіглися, та штурмуйте Савур-Могилу.

Я уточнив мету цього штурму. Почув у відповідь: для стримування наступу росіян. Запитую в пана генерала: які ж вогневі засоби підтримуватимуть мій загін? Відповідь: артилерія, і взагалі — це наказ Муженка. Звісно, я був у курсі, що на той момент Савур-Могила була не просто під контролем ворога, а на відстані понад 60 км. Відповідно ніяка артилерія туди не дістане. А про те, як генерал Муженко підтримує авіацією, знав не з чуток, наївся досхочу. Тож відповідаю, мовляв, згоден, але віддайте мені письмовий наказ. Генерал насупився: «Отримаєте під час виконання завдання». Я не погодився. «Ви що, відмовляєтеся?» — запитує, ледве стримуючи гнів. «Ні, — відказую, — не відмовляюся, але надайте мені письмовий бойовий наказ. Бо після Краматорська я вже одного разу чув фразу: "Що, полковнику, вижив?"». Отак відповів і пішов готуватися до від'їзду.

Однак через дві години письмовий наказ втратив актуальність — на тлі подій, що миттєво змінювалися, у штабі з жахом усвідомили, що немає реальної можливості для ефективної протидії, час таки втратили, не зробили нічого задля випередження. Хоча деякі активні дії нам усе ж вдалися — завдяки агентурі ми дізналися про прибуття в один населений пункт — навмисно тут його не називаю — оперативної групи російського генштабу. Потужно й точно гахнули: втрати в них були не просто відчутними — шаленими.

На жаль, 25 серпня українські війська в Іловайську вже були оточені. І дуже прикро, що рішення про вихід з оточення ухвалювали знову таки надто довго. Уже пізніше ми дізналися, що ситуація там була критична, навіть поранених не було можливості вивезти… Не кажучи вже про появу панічних настроїв. Далі — підлий розстріл російськими військами під час виходу наших підрозділів із оточення, загибель і поранення багатьох людей. Я досі переконаний, це моє особисте сприйняття Іловайська: в умовах, які тоді склалися, лізти туди було надміру ризиковано. До такої операції не підготувалися належним чином, але найгірше, що дані розвідки занадто

довго ігнорували. І на той момент амбіції генерала Хомчака[10] й керманичів добровольчих батальйонів узяли гору. Загалом кажучи, втрати під Іловайськом не набагато перевищували втрати на інших ділянках фронту.

Однак сприйняття Іловайська в суспільстві емоційніше — і не лише тому, що це був удар по українських намірах, демонстрація противником сили й наша поразка. А ще й тому, що значна частина людей, які воювали під Іловайськом, була із західних областей і безпосередньо зі Львова. Тож коли мер міста Лева Андрій Садовий почав ставити неприємні запитання Верховному головнокомандувачу Петру Порошенку, стався гучний скандал і виникла довготривала суперечка. Ну, і «сміттєвий конфлікт» як важіль впливу з боку центральної влади запам'ятався надовго.

Зрозуміло, що фронтів, або площин війни, у 2014 році було багато. Жоден з них не можна назвати ключовим, бо, напевно, у тому й перевага гібридної війни, щоби бити відразу в усі больові точки. Можна й треба багато розповідати про вагому роль волонтерів, які разом із вояками тримали фронт. На такі само оди заслуговують і медики, які рятували, буквально оживляли навіть найбезнадійніших поранених. Не варто ігнорувати й українські медіа. Усе це гуртувало суспільство, навіть на тлі численних повідомлень про зловживання, корупцію й заробітки на війні. Зрештою, це було завжди. Скажу лишень — мені дуже не подобалася риторика перших місяців, та й років війни. Так, медіа багато згадують відому цитату авторства генерала Муженка, датовану 29 січня 2015 року. Тоді під час жорстких кривавих боїв і чисельних втрат під Дебальцевим генерал зазначив, що «…на сьогоднішній день ми маємо лише факти участі окремих військовослужбовців збройних сил РФ, громадян РФ в складі незаконних збройних формувань у бойових діях». Те, що фактичний полководець не визнавав бойових дій із підрозділами регулярної армії ворожої Росії, гальмувало сприйняття РФ як реального ворога.

---

[10] Руслан Хомчак — Головнокомандувач ЗСУ (2020—2021), начальник Генштабу — Головнокомандувач ЗСУ (2019—2020), начальник штабу Сухопутних військ ЗСУ (2015—2017), командувач військ оперативного командування «Південь» (2014—2015), у 2014 році командував силами антитерористичної операції в районі Іловайська влітку 2014 року.

А ще відчутно стримувало реакцію міжнародного співтовариства, передусім ключових західних держав на світовій арені. Пізніше, 17 квітня 2015 року, Віктор Муженко зробив додаткову заяву, де старанно уникав задокументованих доказів прямих зіткнень із регулярними військами Росії, хоча на початку 2015 року підрозділи регулярної армії РФ безпосередньо воювали проти України під Дебальцевим, Чорнухиним і Логвиновим. Ця риторика замирювання та ідея «не дратувати Москву» дуже зашкодила Україні й мала негативні наслідки, зокрема безпосередньо вплинула й на планування широкомасштабного вторгнення у 2022 році.

Однак повернімося до особистого в той перший рік війни. Так чи так, 7 жовтня 2014 року полковника Сергія Кривоноса призначили начальником Управління спеціальних операцій Генерального штабу Збройних сил України.

СИЛИ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ. ВАЖКИЙ ШЛЯХ ДО МЕТИ

Скільки себе пам'ятаю, жив з усвідомленням, що сильна держава повинна мати могутню армію загалом — те, що нині ми називаємо силами оборони України. А всередині цієї армії мають бути елітні структури або підрозділи зі специфічними місіями, які ніхто інший виконати не може. До речі, це у XXI столітті стало потужним трендом, що тільки-но набирає обертів у багатьох розвинутих країнах.

Звісно, елітні військові структури мають бути укомплектовані найкращими фахівцями, які проходили довготривалу підготовку відповідно до своїх функцій, мати найпрогресивніше оснащення та озброєння. І їх у жодному разі не можна використовувати не за призначенням. Бо це дуже боляче для самих елітних структур, які внаслідок таких рішень командування можуть втратити компетенції. Тим паче що навіть усередині елітних підрозділів фахівці однієї структури не можуть цілком замінити спеців іншої. Не факт, що добре підготовлений морський піхотинець міг би замінити фахівця диверсійної групи підводників. Або десантник без додаткової підготовки став би відразу в стрій загону спецпризначення СБУ «Альфа». І таке інше. Веду до того, що таких фахівців треба особливо берегти.

Видавництво «Брайт Букс»

Дякуємо, що ознайомилися з уривком книжки!
Щиро сподіваємось, що вам сподобалося те,
що ви прочитали.
Якщо хочете придбати повну версію книжки,
будь ласка, завітайте на сайт видавництва
«Брайт Букс»:

www.brightbooks.ua